

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

เอกสารชั้นต้นยังไม่ตีพิมพ์

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารรัชกาลที่ ๔

ร. ๔. ๑ ก, “พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงนาย บี. ดับบลิว. เอดส์” วันที่ ๑๔ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๕๑.

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ ๕ แผนกเบ็ดเตล็ด

ร. ๕ บ. ๑๖, “สำเนาเอกสารถวายกรมฯ สมมตอมรพันธุ์เรื่องพงศาวดารเมืองต่างๆ ของสยามประเทศ” วันที่ ๖ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๘. พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปถึงกรมฯ สมมตอมรพันธุ์

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ ๕ กระทรวงศึกษาธิการ

ร. ๕ ศ/๒, “กระทรวงธรรมการเรื่องการแต่งตั้งสื่อธรรมจริยา” วันที่ ๒๒ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๘.

ร. ๕ ศ/๒, “ลายพระหัตถ์กรมหมื่นวิจิตรวราณปริชากรบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” วันที่ ๒๕ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๘.

ร. ๕ ศ/๒, เล่ม ๕ “พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์กราบทูลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสเรื่องการแต่งตั้งสื่อธรรมจริยา” วันที่ ๒ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๔.

ร. ๕ ศ/๔, เรื่อง “ตรวจและจัดโครงการศึกษา” (ร.ศ. ๑๑๑ – ๑๒๕), วันที่ ๒๔ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๗.

ร. ๕ ศ/๔, “ลายพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปถึงพระเจ้าน้องยาเธอ กรมฯ สมมตอมรพันธุ์” วันที่ ๒๖ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๗.

ร. ๕ ศ/๔, ที่ ๑๐/๔๓๖ “พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไปยังพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์เรื่องให้ช่วยเป็นธุระจัดหาแบบเรียน” วันที่ ๑๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๗.

ร. ๕ ศ/๔, ที่ ๑๐๕/๘๖๐, “พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไปยังสมเด็จพระสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส” วันที่ ๑๖ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๗.

- ร. ๕ ศ/๔, ที่ ๔๑๑/๕๐ ม.ศ. ๒ “พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานไปยังเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง” วันที่ ๓๑ ๑๔ ๑ คำ ปีชวด สัมฤทธิศก ศักราช ๑๒๕๐.
- ร. ๕ ศ/๔, ที่ ๒๐๓๕ “รายนามคณะกรรมการสำหรับสมุดตำราเรียน”
- ร. ๕ ศ. ๘/๑, ที่ ๑๐๗ “ลายพระหัตถ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” วันที่ ๒๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๘.
- ร. ๕ ๘/๑, ที่ ๑๗๖ “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๘.
- ร. ๕ ศ ๘/๑, ที่ ๒๒๕ “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” วันที่ ๔ มกราคม ร.ศ. ๑๒๑.
- ร. ๕ ศ ๘/๑, ที่ ๔๑/๑๓๐ “ลายพระหัตถ์พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงมีไปถึงพระยาวิกรมการบดี” วันที่ ๒๖ มกราคม ร.ศ. ๑๒๒.
- ร. ๕ ศ ๘/๑, ที่ ๑๘๘/๑๕๔๓ “เอกสารพระยาวิกรมการบดีกราบบังคมทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมติอมรพันธุ์” วันที่ ๓๑ มกราคม ร.ศ. ๑๒๒.
- ร. ๕ ศ ๘/๑, ที่ ๒๕๕/๑๕๔๓ “พระราชกระแสความเห็นในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” วันที่ ๓๑ มกราคม ร.ศ. ๑๒๒.
- ร. ๕ ศ ๘/๑, “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” วันที่ ๑๒ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๒.
- ร. ๕ ศ. ๘/๑, “ลายพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไปยังสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส” วันที่ ๕ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๓.
- ร. ๕ ศ. ๘/๑, ที่ ๑๖๒/๑๕๘๘ “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทูลเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ ๕” วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๓.
- ร. ๕ ศ. ๘/๑, “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทูลเกล้าฯ ถวายรัชกาลที่ ๕” วันที่ ๑๐ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๓.
- ร. ๕ ศ. ๘/๑, “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” วันที่ ๑๗ เมษายน ร.ศ. ๑๒๓.
- ร. ๕ ศ. ๘/๑, “พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานไปยังสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส” วันที่ ๑๘ เมษายน ร.ศ. ๑๒๓.
- ร. ๕ ศ. ๘/๑, “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” วันที่ ๒๐ เมษายน ร.ศ. ๑๒๓.

- ร. ๕ ศ. ๘/๑, “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทูลเกล้าฯ ถวาย
รัชกาลที่ ๕” วันที่ ๒๑ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๗.
- ร. ๕ ศ. ๘/๑, “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทูลเกล้าฯ ถวาย
รัชกาลที่ ๕” วันที่ ๑ สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๗.
- ร. ๕ ศ. ๘/๑, “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทูลเกล้าฯ ถวาย
รัชกาลที่ ๕” วันที่ ๑ ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๘.
- ร. ๕ ศ ๑๒/๔, “สรุปรายงานการจัดการคณะกรรมกรพระศาสนาและการศึกษาหัวเมือง ร.ศ. ๑๑๗”
(พ.ศ. ๒๔๑๑).
- ร. ๕ ศ. ๑๒/๗, “ลายพระหัตถ์ความเห็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เรื่องจะจัดการเล่า
เรียนตามหัวเมือง” กราบบังคมทูลลงวันที่ ๒๔ กันยายน ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๒).
- ร. ๕ ศ. ๑๖, เอกสารที่ ๒๗/ ๒๑๖๘, “พระองค์เจ้าระพีพัฒนศักดิ์ทูลเกล้าถวายรายงานเรื่อง
พระราชบัญญัติสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ แก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” วันที่ ๑๗
กันยายน ร.ศ. ๑๒๐.
- ร. ๕ ศ/๓๗, เล่ม ๒ “จัดการศาสนาและการศึกษา” (ร.ศ. ๑๑๘ - ๑๒๐).
- ร. ๕ ศ/๓๗, ที่ ๘๕ “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทูลเกล้าฯ
ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” วันที่ ๓๐ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๘.
- ร. ๕ ศ/๓๗, ที่ ๘๕ “ลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทูลเกล้าฯ
ถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” วันที่ ๓๐ สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๘.
- ร. ๕ ศ. ๓๘/๑๒.๕, “รายงานการประชุมจัดการศึกษา” วันที่ ๒๖ กันยายน ร.ศ. ๑๑๗.
- ร. ๕ ศ. ๔๐, “ความในที่ประชุมเสนาบดี วันที่ ๑๖ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๑”.
- หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการรัชกาลที่ ๖ กระทรวงศึกษาธิการ
- ร. ๖ ศ/๑๑, ที่ ๕๔๓/๘๑๖๓ “พระยาวิสุทธีสุริยศักดิ์ลงความเห็นเรื่องควรยกเลิกการสอบไล่พระ
ปริยัติธรรมภาษาอื่น” วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๓๐.
- ร. ๖ ศ/๑๑, ที่ ๓๑/๗๓ “สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสแจ้งความไปยัง
เจ้าพระยาวิฑิตวงษ์วุฒิไกรเรื่องแก้ไขการสอบพระปริยัติธรรม” วันที่ ๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๕.
- ร. ๖ ศ/๑๑, ที่ ๘๖๕๓ “รายงานประชุมมหาเถรสมาคม เรื่องกำหนดองค์ของสามเณรผู้รู้ธรรม” วันที่
๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๓๐.
- ร. ๖ ศ/๑๑, ที่ ๕๖๗/๘๖๕๕ “รายงานการศึกษาพระยาวิสุทธีสุริยศักดิ์ทูลเกล้าฯถวายพระบาทสมเด็จพระ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว” วันที่ ๒๓ มีนาคม ร.ศ. ๑๓๐.

ร. ๖ ศ/๑๑, ที่ ๘๖๕๗ “รายงานประชุมมหาเถรสมาคม เรื่องกำหนดองค์ของสามเณรผู้รู้ธรรม” วันที่ ๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๓๐.

ร. ๖ ศ/๑๑, ๘๖๕๘ “คำชี้แจงแก่เถรสมาคมในเรื่องกำหนดองค์สามเณรผู้รู้ธรรม” วันที่ ๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๓๐.

หोजดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนบุคคล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สบ. ๒.๕๖/๑๒, ภายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพถึงท่านชายเอื้อ “ตอบคำถามคำว่าชาติ”

เอกสารชั้นต้นตีพิมพ์: งานพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

กถามรรค. พระนคร: โรงพิมพ์บุญถกกิจ, ๒๔๖๘.

กรรมกิลเลศกถา. พระนคร: โรงพิมพ์สุภักดิ์เกษม, ๒๔๖๘.

ฆราวาสธรรม. พระนคร: โรงพิมพ์บุญถกกิจ, ๒๔๕๔.

ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๕.

เทศนา. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๗๕. จอมพลสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพันเอก ม.จ. สมบูรณ์ศักดิ์ เกษมสันต์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ. ๒๔๗๕.

“เทศนาพระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ใน เทศนาพระราชประวัติ และ พระราชนิพนธ์บางเรื่อง ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องพระพุทธศาสนา. สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าสุทธสิริโสภา พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าวรานนท์ธวัช พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพหม่อมเจ้าหญิง บุญจิรา จุฑาทุช ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๒๔ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๒๑.

ธรรมภาษิต สำหรับวันวิสาขบูชา รวม ๕ ศก. ประธานพระอนุญาตให้พิมพ์ในงานศพ พระศิริโอ สวรรค์ (พร รังควร). พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๖๒.

ธรรมวิจารณ์ส่วนปรมัตถปฏิบัติและส่วนสังสารวัฏ. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๖.

ธรรมวิภาค ปริเฉทที่ ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๗๘. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

ธรรมสมบัติ หมวดที่ ๑ พระปฐมสมโพธิ แบบธรรมยุตต์. สมเด็จพระสังฆราช (ปฐกเถว) เสด็จ
สถิต ณ วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม ทรงรจนา พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิร
ญาณวโรรส ทรงเรียบเรียง, ร.ศ. ๑๒๔.

ธรรมสมบัติ หมวดที่ ๒. (สังคีติกา ล้านวนเก่า) ทรงชำระ, พิมพ์ครั้งที่ ๒๖. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

นวกวาท. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

แนวพระดำริทางการครองชีพในพระมหาสมณศาสน. มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์
พิมพ์อุทิศส่วนกุศลถวาย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในวันคล้าย
วันสิ้นพระชนม์ ปีที่ ๖๕ วันที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๓๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราช
วิทยาลัย, ๒๕๓๔.

เบญจศีล และ เบญจธรรม. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

ปกิณณกถาสิต “ราชา มุข มนุสสานิ” พระราชาเป็นหัวหน้าของหมู่มนุษย์. (เคยตีพิมพ์ใน มหาวรรค
วินัย เล่ม ๒ หน้า ๑๑๓). ม.ป.ป., ม.ป.พ.

ปริกณเทศนา แล สังขัตโตวาท คำกลอนของเก่า. พิมพ์แจกในการฉลองกุฏิสร้างใหม่คณะรังษี แห่ง
วัดบวรนิเวศวิหาร พระพุทธศักราช ๒๔๗๓. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๗๓.

ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส การพระศาสนา. พิมพ์ใน
งานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ
ยาวชิรญาณวโรรส วันที่ ๑ - ๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔. พระนคร: โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส การศึกษา. พิมพ์ในงาน
มหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ
ยาวชิรญาณวโรรส วันที่ ๑ - ๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔. พระนคร: โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส คาถาชาดกแลแบบอักษร
อริยกะ. พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหา
สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ ๑ - ๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔. พระนคร:
โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ธรรมคดี. พิมพ์ในงาน
มหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ

ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วรรณापระสูตร. พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ ๑ - ๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส คราทรพตเทศนา. พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ ๑ - ๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ศาสนคดี - อนุศาสนคดี. พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ ๑ - ๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

พระดำริและพระโอวาทเกี่ยวกับการพระศาสนา. มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์พิมพ์อุทิศส่วนกุศลถวาย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในวันคล้ายวันสิ้นพระชนม์ ปีที่ ๗๒ วันที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๓๓. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระธรรมเทศนา เรื่อง พระรัฐประศาสน์. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพคุณหญิงจำเริญ พิจารณาปัญชามาตย์ ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม ๒๖ มีนาคม ๒๕๐๐.

“พระประวัติครุฑเจ้า.” ใน ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระประวัติ. พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ ๑ - ๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔. พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

พระมงคลวิเสสกลา. มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์อุทิศส่วนพระกุศลถวาย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในวันคล้ายวันสิ้นพระชนม์ปีที่ ๗๑ วันที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๓๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระมงคลวิเสสกลา. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระมหาสมณนิยมในการบริหารการสงฆ์. มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์อุทิศส่วนพระกุศลถวาย สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในวันคล้ายวันสิ้นพระชนม์ปีที่ ๖๘ วันที่ ๒ สิงหาคม ๒๕๓๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พระมหาสมณวินิจฉัย. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระมหาสมณศาสนาล่อม ๑-๒. พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี แด่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ ๑-๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔. พระนคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔.

พระอักษรเรื่องการจัดการเล่าเรียนของชาวสยามที่ทรงตอบพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. เจ้าภาพพิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ นางเฟื้อก คุณากร ณ เมรุวัดจักรวรรดิราชาวาส วันอาทิตย์ที่ ๑๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๕.

พุทธประวัติ เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๕๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

พุทธประวัติ เล่ม ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๑๘. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พุทธานุพุทธประวัติ. พิมพ์ครั้งที่ ๓๐. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พุทธมามกะ. นายประเสริฐ สมิตะสิริ พิมพ์ถวายในงานฉลองสมณศักดิ์พระเทพกวี (ภา ภาณ โภ) เมื่อ ๑๖ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๗๖. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๖.

พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๓๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

มหาวงศ์สังเขป. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

มานุษยวิทยา เล่ม ๑ ตอนที่ ๑-๒. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

“เรื่องนิกาย” ใน หนังสือสรสังคชาดก. พระวรวงษ์เชอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ ทรงเรียบเรียง, เจ้าภาพพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ทั้วม) ณ เมรุวัดราชาธิวาส พ.ศ. ๒๔๕๗.

เรื่องศีล. คณะภิกษุสามเณรวัดราชาธิวาสมีสมานฉันท์พิมพ์เป็นที่ระลึกในคราวพระมหาจรูญ และพระมหานันต์ ต้องจากกันไปทำประโยชน์พระศาสนาในจังหวัดชุมพร และจังหวัดพัทลุง มณฑลนครศรีธรรมราช วันที่ ๑๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๑. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๑.

วินัยมุข เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๓๕. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

วินัยมุข เล่ม ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๓๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

วินัยมุข เล่ม ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๒๕. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

วินัยวินิจฉัย. พิมพ์ครั้งที่ ๑๔. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

วิปัสสนากัมมัฏฐาน. พิมพ์ครั้งที่ ๒๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

แว่นอังกฤษ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๗๔.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสเสด็จตรวจการคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๔๕๕ – ๒๔๖๐. ในการพระราชทานเพลิงศพ พระพรหมมุนี (ปัญญารามเถร วิชฌัย บุญมาก) ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๕๓๗. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

สิงคาโลวาทสูตร. นายเซ็ง ประถมบุรณ์ และนางเลี้ยง ประถมบุรณ์ พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในงานครบรอบปีมรณะของขุนพานิชบริบูรณ์ (ขุน ประถมบริบูรณ์) วันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๘. พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์, ๒๔๗๘.

หนังสือพระธรรมปทรรกถา. พิมพ์ชุดเกล้าฯ ถวายในงานพระเมรุท้องสนามหลวง มีนาคม ร.ศ. ๑๓๑. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๕๔.

อรรถศาสตร์และธรรมวิจารณ์. มหาอำมาตย์ตรีพระยาเทพรัตนนริทร์ พิมพ์ลงพระคุณในการฉาบปกิฉพคุณหญิงเสนาภูเบศร์ (จันทร์ ศรีไชยยนต์) มารดา พุทธจักายน พุทธศักราช ๒๔๗๐. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐.

อนุพุทธประวัติ. พิมพ์ครั้งที่ ๓๐. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

อนุศาสน์ที่สมเด็จพระบวรวงศ์เชอกรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ประทานแก่กองเสื่อป่า ในวันที่ื่อน้ำเข้ากองที่ ๖ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๓๐. พระนคร: โรงพิมพ์สามมิตร, ร.ศ. ๑๓๐.

อนุศาสน์ที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓. ม.ป.ท., ๒๔๖๕.

อุบาสกปฏิบัติ: ระเบียบแสดงตนเป็นพุทธมามกะ พุทธประวัติ และ หัวข้อพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

เอกสารชั้นต้นตีพิมพ์: หนังสือรายคาบ

แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๑. พ.ศ. ๒๔๕๖.

แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๒. พ.ศ. ๒๔๕๗.

แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๓. พ.ศ. ๒๔๕๘.

แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๔. พ.ศ. ๒๔๕๙.

แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๕. พ.ศ. ๒๔๖๐.

แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๖. พ.ศ. ๒๔๖๑.

แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม ๗. พ.ศ. ๒๔๖๒.

ธรรมจักขุ. เล่ม ๑ ตอนที่ ๓ จำนวนเดือนตุลาคม ร.ศ. ๑๑๓.

ธรรมจักขุ. เล่ม ๗ ตอนที่ ๒ จำนวนเดือนพฤศจิกายน ร.ศ. ๑๑๕.
 ธรรมจักขุ. เล่ม ๗ ตอนที่ ๕ จำนวนเดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๕.
 ธรรมจักขุ. เล่ม ๗ ตอนที่ ๖ จำนวนเดือนมีนาคม ร.ศ. ๑๑๕.
 ธรรมจักขุ. เล่ม ๗ ตอนที่ ๘ จำนวนเดือนพฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๐.
 ธรรมจักขุ. เล่ม ๗ ตอนที่ ๙ จำนวนเดือนมิถุนายน ร.ศ. ๑๒๐.
 ธรรมจักขุ. เล่ม ๗ ตอนที่ ๑๐ จำนวนเดือนกรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๐.
 ธรรมจักขุ. เล่ม ๗ ตอนที่ ๑๒ จำนวนเดือนกันยายน ร.ศ. ๑๒๐.
 ธรรมจักขุ. เล่ม ๘ ตอนที่ ๑ จำนวนเดือนตุลาคม ร.ศ. ๑๒๐.
 ธรรมจักขุ. เล่ม ๘ ตอนที่ ๒ จำนวนเดือนพฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๐.
 ธรรมจักขุ. เล่ม ๘ ตอนที่ ๔ จำนวนเดือนมกราคม ร.ศ. ๑๒๐.
 ธรรมจักขุ. เล่ม ๘ ตอนที่ ๕ จำนวนเดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๐.
 ธรรมจักขุ. เล่ม ๘ ตอนที่ ๖ จำนวนเดือนมีนาคม ร.ศ. ๑๒๐.
 ธรรมจักขุ. เล่ม ๘ ตอนที่ ๗ จำนวนเดือนเมษายน ร.ศ. ๑๒๑.
 ธรรมจักขุ. เล่ม ๘ ตอนที่ ๑๐ จำนวนเดือนกรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๑.
 ธรรมจักขุ. เล่ม ๙ ตอนที่ ๑ จำนวนเดือนตุลาคม ร.ศ. ๑๒๑.
 ธรรมจักขุ. เล่ม ๙ ตอนที่ ๓ จำนวนเดือนธันวาคม ร.ศ. ๑๒๑.
 ธรรมจักขุ. เล่ม ๙ ตอนที่ ๕ จำนวนเดือนกุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๑.
 ธรรมจักขุ. เล่ม ๑๐ ตอนที่ ๔ จำนวนเดือนมกราคม ร.ศ. ๑๒๒.

ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๓๗.
 ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม ๑๐ ร.ศ. ๑๑๒.
 ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม ๑๕ ร.ศ. ๑๑๗.
 ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม ๑๖ ร.ศ. ๑๑๘.
 ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม ๑๗ ร.ศ. ๑๑๙.
 ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม ๑๘ ร.ศ. ๑๒๑.
 ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม ๓๐ พ.ศ. ๒๔๕๖.
 ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม ๓๓ พ.ศ. ๒๔๕๙.

เอกสารตีพิมพ์

กฎหมายในรัชกาลที่ ๕ เล่ม ๑ - ๕, ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระราชทาน
ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายจิตติ ติงศักดิ์ ฌ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัด
เทพศิรินทราวาส วันเสาร์ ที่ ๒๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๔๐. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้น
ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๐.

กรมการศาสนา. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เล่ม ๑ - ๒. พระนคร: โรง
พิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๐.

กอนเซ, เอคเวิร์ต. พุทธศาสนา สารและพัฒนาการ. นิธิ เอียวศรีวงศ์ แปล. พระนคร: พิมพ์ในงาน
ศพ นางทองดี เอียวศรีวงศ์, ๒๕๑๔.

กัลยาณีวัฒนา, กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า. ทรงเรียบเรียง,
มหามกุฏราชสันตติวงศ์: พระนามพระราชโอรสธิดา พระราชนัดดา. กรุงเทพฯ:
อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๗.

การปกครองคณะสงฆ์โดยย่อ และ ประวัติคณะธรรมยุติกนิกายโดยย่อ และพระพุทธรูปทว่า
ภควา และพระพุทธรูปศาสนาธรรมบางประการ. พิมพ์อุทิศส่วนกุศลถวายแด่พระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๗๘.

กำธร สติรกุล, ลายสีไทย ๗๐๐ ปี (ฉบับปรับปรุง), พิมพ์ครั้งที่สาม. กรุงเทพฯ: คุรุสภา, ๒๕๓๐.

จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หอพระสมุดสำหรับพระนครรวบรวม
พิมพ์พระราชทานในงานเฉลิมพระชนมพรรษา ปีฉุ พ.ศ. ๒๔๖๖, พระนคร: โรงพิมพ์
โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖.

จดหมายเหตุพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ร.ศ. ๑๒๖, ๑๒๗. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร:
โรงพิมพ์ยูไนเต็ค, ๒๕๒๗.

จดหมายเหตุเรื่องทรงตั้งพระบรมวงศานุวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑ - ๒. คณะกรรมการจัดทำ
หนังสือที่ระลึก และจดหมายเหตุพระราชพิธีสมมงคลพระชนมายุเท่าพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มอบให้กรมศิลปากรจัดพิมพ์ พุทธศักราช ๒๕๔๕.
กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. มหามกุฏราชานุสรณีย์: ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษา
บาลี ในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๑. คณะธรรมยุติ และมหามกุฏราชวิทยาลัย โดยเสด็จพระราชกุศล
เฉลิมพระเกียรติสมัยครบ ๑๐๐ ปีจากวาระเสด็จสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัว วันที่ ๑ ตุลาคม พระพุทธศักราช ๒๕๑๑, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๑.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. “พงศาวดารสยามอย่างย่อ” วินัย พงศ์ศรีเพียร แปลจาก “Brief History of Siam” ใน ความยกย่องอันของอดีต พิพิธนิพนธ์เชิดชูเกียรติ พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี. วินัย พงศ์ศรีเพียร บรรณาธิการ, กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., ๒๕๑๗.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชนิพนธ์ภาษาบาลีว่าด้วยพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์. พระนคร: โรงพิมพ์จันทน์, ๒๕๐๗.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. สวดมนต์ ตัวยอริกะ, พระบรมราชานุสรณ์ เนื่องในวันพระบรมราชสมภพและวันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มหาปวารณดิถี วันพฤหัสบดีที่ ๒๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗. กรุงเทพฯ: วัดบวรนิเวศ, ๒๕๔๗.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฉลองครบ ๘๔ ปี มหามกุฏราชวิทยาลัย ๑ - ๕ ตุลาคม ๒๕๒๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๒๑.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. “ว่าด้วยการในพระพุทธศาสนา” (พิมพ์ตามต้นฉบับหนังสือวชิรญาณวิเศษ พ.ศ. ๒๔๑๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นพงศาภิสมหิณี โปรดให้พิมพ์เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๗๑ พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร. ใน วารสารสมาคมประวัติศาสตร์. ฉบับที่ ๒๗ พุทธศักราช ๒๕๔๘.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ว่าด้วยการในพระพุทธศาสนาและคาถาธรรมบรรยาย. พิมพ์ครั้งที่ ๔. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉาปนกิจศพ นางกิมเจา วอนยอดพันธุ์ ณ เมรุวัดสร้อยทอง วันที่ ๑๒ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๑๔.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ธรรมเนียมราชตระกูลในกรุงสยาม. พิมพ์ครั้งที่ ๕. นนทบุรี: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๒.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดินระหว่าง พุทธศักราช ๒๔๒๔ - ๒๔๕๓. พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๗.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คัดจากที่สมาคมต่างๆ. พิมพ์ในงานพระศพสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าฯ กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย ครบสัปดาห์วัน อาทิตย์ที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๖. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖.

จุดจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระบรมราชาธิบายเรื่องความสามัคคี. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๕๖.

จุดจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระบรมราชาธิบายว่าด้วยพระยศเจ้าต่างกรมและยศขุนนาง. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๕.

จุดจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คัดจากพระราชดำรัสในที่สมุทรมณฑลต่างๆ. พิมพ์ในงานพระศพสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมขุนเทษบุรณอินทราธิราช ครบสัปดาห์วันอาทิตย์ที่ ๑๕ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๖, พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖.

จุดจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระบรมราชาธิบายพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๕๕.

จุดจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชกรณียานุสร. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๑.

จุดจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชดำรัส (ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๗ ถึง พ.ศ. ๒๔๕๓). พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๕๘.

จุดจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดิน และพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายถวัลย์ อิศรเสนา ณ อยุธยา ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันเสาร์ที่ ๒๒ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๔๐.

จุดจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงวิจารณ์เรื่องพระราชพงศาวดาร กับเรื่องประเพณีการตั้งพระมหาอุปราช. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายพงษ์เจริญ ตังศิริ ณ เมรุวัดธาตุทอง วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๖. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๖.

จุดจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. “พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าด้วยพระราโชบายเกี่ยวกับการศึกษาของชาติ ทรงมีไปถึงเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เมื่อยังเป็นทีพระยาไพศาลศิลปศาสตร์ ตำแหน่งเจ้ากรมตรวจการศึกษาในกระทรวงธรรมการ พ.ศ. ๒๔๕๓” ใน ศิลปากร. ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๓ (ตุลาคม) ๒๔๕๒.

- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขาใน ร. ๕ พระราชทานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. พระนคร: ม.ป.ท., ๒๔๕๑.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. เรื่องวัดสมอรายอันมีนามว่าราชาธิวาส. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ณ เมรุท้องสนามหลวง วันที่ ๒๒ เมษายน ๒๔๕๕, พระนคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๔๕๕.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. “สมาคมสืบสวนของบูรณานในประเทศสยาม” ศิลปากร. ปีที่ ๑๒ เล่ม ๒ (กรกฎาคม) พ.ศ. ๒๕๑๑.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. พิมพ์เนื่องในโอกาสครบ ๑๐๐ ปี นับแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชย์ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๑.
- เทศนาพระราชประวัติและพงศาวดารกรุงเทพ. พิมพ์ครั้งที่ ๘. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๑.
- เรียบรมหาราชเจ้า, พระบาทสมเด็จพระ. ปฐมวงศ์ (บรมราชมหাজักรักษัตริย์). พระนคร: โรงพิมพ์หนังสือไทย, ๒๔๗๐.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยา กับพระราชวิจารณ์ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ. พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๔๕๓.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. เทศาภิบาล. กรุงเทพฯ: มติชน, ๒๕๔๕.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. ประวัติแห่งการจัดการศึกษาปรัตยูบันแห่งประเทศสยาม ภาคที่ ๑ (พ.ศ. ๒๔๑๔ – ๒๔๓๔). พิมพ์ในงานปลงศพ หม่อมหลวงใหญ่ ดิศกุล ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ วันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๐ ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม. ม.ป.ท., ม.ป.พ.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. อธิบายว่าด้วยยศเจ้า. พิมพ์ในงานพระกฐินพระราชทาน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ณ วัดระฆังโฆสิตาราม เมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๒. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๓.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, ๒๕๒๓.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ปากไก่และใบเรือ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, ๒๕๓๘.

- ใบตอบประโยชน์กษัตริย์ สอนนามหลวงวัดเบญจมบพิตร. พิมพ์เป็นตัวอย่างโดยรับสั่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. พิมพ์ครั้งที่ ๔. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ, ๒๔๖๗.
- “ประชุมพงสาวดาร ภาคที่ ๑๓” ใน ประชุมพงสาวดาร เล่ม ๒๐. กรุงเทพฯ: คุรุสภา, ๒๕๑๐.
- ประชุมพระราชพงศาวดาร. พระนคร: โปรดเกล้าฯ ให้จัดพิมพ์ถวายสมเด็จพระญาณสังวร, ๒๕๑๖.
- ประวัติการปกครองคณะสงฆ์ไทย และ ลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ไทยโดยสังเขป. มหาวิทยาลัย จัดพิมพ์เผยแพร่ในโอกาสกึ่งศตวรรษครบ ๘๔ ปี มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์ จัดพิมพ์เผยแพร่ในโอกาสกึ่งศตวรรษครบ ๘๔ ปี มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ ๑ - ๕ กันยายน ๒๕๒๑.
- ประวัติวัดมกุฏกษัตริยาราม ราชวรวิหาร. พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานฉลองครบ ๑๐๐ ปี. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๑.
- พระมงคลวิเสสเถรในรัชกาลที่ ๕ ถึงรัชกาลที่ ๘. คณะสงฆ์ธรรมยุต ภาค ๔ - ๕ - ๖ - ๗ พิมพ์น้อมเกล้าถวายสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เนื่องในวโรกาสเจริญพระชนมายุ ๘๐ พรรษา ๓ ตุลาคม ๒๕๔๖. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์, ๒๕๔๖.
- พระเมธีธรรมากรณ์, “พระไตรปิฎกฉบับสมามบาลีปกรณ์” ใน พระไตรปิฎกประวัติและความสำคัญ. มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์ จัดพิมพ์ในงานสัปดาห์สมโภชพระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับมหาจุฬาฯ เนื่องในวโรกาสที่สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๕ รอบ ๑๒ - ๒๐ กันยายน ๒๕๓๕.
- พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรวม ๑๐๐ ครั้ง. คณะกรรมการมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์ในงานพระบรมราชานุสรณ์ ๑๑ พฤศจิกายน ๒๕๒๕.
- “พระราชปรารภในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง การแก้ไขระเบียบถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา” แผนกเอกสารสำคัญ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ รวบรวม ใน ศิลปากร. ปีที่ ๑๐ เล่ม ๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๕.
- พระราชพิธีรัชดาภิเษกพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ (ตอนที่ ๑ - ๓). จากเอกสาร ร.๕ หมายเลข ว.๘/๒ และ ว.๘/๓ เรื่องงานพระราชพิธีรัชดาภิเษก. ใน ศิลปากร. ปีที่ ๑๔ เล่ม ๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๓, ศิลปากร. ปีที่ ๑๔ เล่ม ๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๔ และศิลปากร. ปีที่ ๑๔ เล่ม ๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๔.
- พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลักษณ์ คำนวณการพิมพ์, ๒๕๒๘.

พระราชวรมณี (ประยูรค์ ปยุตโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๒๘.

พระราชหัตถเลขาเกี่ยวกับวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม พระมหากษัตริย์คุณในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนารามจัดพิมพ์ในงานทำบุญฉลองขมาอายุวัฒนมังคลครบ ๗ รอบ พระพรหมจริยาจารย์ (สมุท รัชตวณฺโณ ป.ธ. ๗, พธ.ค.) เจ้าอาวาสวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม เจ้าคณะใหญ่หนใต้ กรรมการมหาเถรสมาคม วันเสาร์ที่ ๕ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๔๗.

พระราชหัตถเลขาทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ ๕ และ ที่ ๖ กับเรื่องประกอบ. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ วันที่ ๗ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๐๗. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๗.

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ร.ศ. ๑๒๑ - ๑๒๒ เล่ม ๑ - ๒. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสครบ ๑๕๐ ปี วันพระราชสมภพในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช ๒๕๔๖.

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (เมื่อครั้งพระยศเป็นสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช) ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (เมื่อครั้งพระยศเป็นพระเจ้านั่งอชยาเชอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส) เรื่องคำจารึก ว่าด้วยลายลักษณ์พระบาท ที่เมืองสุโขทัย. มหามกุฏราชวิทยาลัยพิมพ์อุทิศส่วนกุศลถวายสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในสุรทินตรงกับวันสิ้นพระชนม์ ปีที่ ๑๔ วันที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๗.

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และ ลายพระหัตถ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส - การปลุกกล้วยไม้เบื้องต้น ศาสตราจารย์ระพี สาคริก. อนุสรณ์พระราชทานเพลิงศพ มหาเสวกตรี พระยาบริหารราชมานพ (เนียน สาคริก) ๑๖ พฤษภาคม ๒๕๑๗.

ไพศาล วิสาโล, พระ. พุทธศาสนาไทยในอนาคต แนวโน้มและทางออกจากวิกฤต. กรุงเทพฯ: โคมกคิมทอง, ๒๕๔๖.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ความเป็นชาติโดยแท้จริง. อนุกรรมการรวบรวมและค้นคว้าเกี่ยวกับพระราชนิพนธ์ ฯลฯ ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และสำนักพิมพ์รวมสารจัดพิมพ์เพื่อเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๒๐.

- วิสุทธ์ บุษยกุล. “การพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับ ร. ๕ ด้วยตัวอักษรไทย,” วารสารราชบัณฑิตยสถาน. ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๔ (ตุลาคม – ธันวาคม) พ.ศ. ๒๕๔๗.
- ศิริมาศ ไทยวัฒนา. แนวคิดทางการศึกษาของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. รายงานผลการวิจัย ทุนวิจัยเพิ่มพูนประสิทธิภาพทางวิชาการ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๒๕.
- สมเกียรติ วันทะนะ. “รัฐสมบูรณาญาสิทธิในสยาม ๒๔๓๕ – ๒๔๗๕,” วารสารสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. ปีที่ ๑๗ ฉบับที่ ๑ (มิถุนายน) ๒๕๓๓.
- สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร. ๑๗ สมเด็จพระสังฆราชไทย. กรุงเทพฯ: แพร่พิทยา, ๒๕๑๖.
- สา, สมเด็จพระสังฆราช. ปฐมสมโพธิ. พิมพ์ครั้งที่ ๒๓, กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- สา, สมเด็จพระสังฆราช. พุทธประวัติ (เล่ม ๓). พิมพ์ครั้งที่ ๔๕, กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- สิริวัฒน์ คำวันสา และทองพรรษ์ ราชภักดี. สงฆ์ไทยในรอบ ๒๐๐ ปี เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณการ, ๒๕๒๔.
- สิริวัฒน์ คำวันสา และทองพรรษ์ ราชภักดี. สงฆ์ไทยในรอบ ๒๐๐ ปี เล่ม ๒. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณการ, ๒๕๒๕.
- สุวรรณ วงศ์ไวศยวรรณ. พุทธธรรมในรัฐไทย: ข้อพิจารณาญาณวิทยาทางสังคม. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๕.
- เสมอ บุญมา. อรรถาธิบายและวิเคราะห์ศัพท์ในปฐมสมโพธิกถา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ประกายพรึก, ๒๕๓๖.
- เสถียร ลายลักษณ์. ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๑. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, ๒๔๗๘.
- เสถียร ลายลักษณ์. ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๕. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, ๒๔๗๘.
- เสถียร ลายลักษณ์. ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑๗. พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, ๒๔๗๘.
- หนังสือ Court ข่าวราชการ เล่ม ๑ – ๒. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง วันอาทิตย์ที่ ๑๐ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๕. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๕.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ – พ.ศ. ๒๔๗๕. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

เอกสารเรื่องการจัดการศึกษาในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมถวัลยราชสมบัติครบ ๑๐๐ ปี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ๑ ตุลาคม ๒๕๑๑.

๑๐๐ ปีมหามกุฏราชวิทยาลัย ๒๔๓๖ - ๒๕๓๖. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖.

วิทยานิพนธ์

กิติรัตน์ สีระพันธ์. การรวมคณะสงฆ์อีสานเข้ากับคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. ๒๔๓๔ - พ.ศ. ๒๔๖๘. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๓.

นภนาท อนุพงศ์พัฒน์. ผลกระทบของพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ ต่อการปกครองคณะสงฆ์ไทย. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

นันทนา วัฒนสุข. บทบาทของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เกี่ยวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๖.

นิตยา วงศ์วิวัฒน์. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา. ปริญญาโทศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๔.

เปรมวิทย์ ท่อแก้ว. การก่อตัวและขยายตัวของธรรมยุติกนิกายในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๓๓). วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

พาสนา กิจถาวร. บทบาทของคณะสงฆ์ในเรื่องการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

ภัทรพร ช้างแก้ว. พุทธศาสนากับการก่อตัวของรัฐไทยแบบใหม่สมัย ร.๕ - ร. ๖. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

วารุณี โอสถารมย์. การศึกษาในสังคมไทย พ.ศ. ๒๔๑๑ - ๒๔๓๕. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

- ศรีสุพร ช่วงสกุล. ความเปลี่ยนแปลงของคณะสงฆ์: ศึกษากรณีธรรมยุติกนิกาย. วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.
- สันติ บัณฑิตพรหมชาติ. ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์กับสถาบันสงฆ์: ศึกษากรณี
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต คณะอักษร
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗.
- สายธาร อินทวดี. บทบาทมหาเถรสมาคมในการแก้ปัญหาคณะสงฆ์ไทย (พ.ศ. ๒๔๕๔ – ๒๕๓๐).
ปริญญาานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร,
๒๕๓๓.
- ศุขาคา วราหพันธ์. แนวพระดำริทางการศึกษาในหัวเมืองของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาว
ชิรญาณวโรรส: การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรมหาบัณฑิต
ภาควิชาสารัตถศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๗.
- อุษา ชัยโชณิษฐ์. การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ไทยในระยะปี พ.ศ. ๒๔๓๒ – ๒๔๕๐. วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕.

English

- Beemer, Bryce G., *Constructing the Ideal of State: The Idea of Sukhothai in Thai History, 1833 – 1957*. M.A. Thesis, University of Hawai'i at Manoa, 1999.
- Chaiyan Rachagool. *The Rise and Fall of the Thai Absolute Monarchy: Foundations of the Modern Thai State from Feudalism to Peripheral Capitalism*. Bangkok: White Lotus, 1994.
- Davids, T.W. Rhys, *The History and Literature of Buddhism*. Vanarasi: Bhartiya Publishing House, 1975. (first edition. 1896)
- Eagleton, Terry. *Ideology: An Introduction*. London: Verso, 1991.
- Kullada Kesboonchoo Mead. *The Rise and Decline of Thai Absolutism*. London and New York: RoutledgeCurzon, 2004.
- Murashima, Eiji. 'The Origin of Modern Official State Ideology in Thailand.' *Journal of Southeast Asian Studies*. Vol.19:1 (Mar.), 1988.

- Niramol Kangsada, 'Prince Wachirayan's Reforms in the Buddhist Order, 1898 – 1921' in Ronald D. Renard ed., **Anuson Walter Vella**. Honolulu: Southeast Asia papers Center for Asian and Pacific Studies University of Hawaii at Manoa, 1986.
- Reynolds, Craig J., **The Buddhist Monkhood in Nineteenth Century Thailand**. Ph. D. dissertation, Cornell University, 1972.
- Vajiranana, Prince. **Autobiography, the Life of Prince – Patriarch Vajiranana of Siam, 1860 – 1921**. translated, edited and introduced by Craig J. Reynolds. Ohio: Ohio University Press, 1979.
- Vajiranana, Prince. **The Buddhist Attitude Towards National Defence and Administration, A Special Allocution by His Holiness Prince Vajiranana Translated into English by One of His Disciples**. n.p., 1916.
- Vajiranana, Prince. **Right Is Right: A Special Allocution by His Holiness Prince Vajiranana Supreme Patriarch of the Kingdom of Siam**. n.p., 1918.
- Vajiranana, Prince. **The Triumph of Right**. Bangkok: Bangkok Daily Mail, n.p., 1919.
- Van Dijk, Teun A., **Ideology: A Multidisciplinary Approach**. London: Sage, 1998.
- Vella, Walter F., **Chaiyo! King Vajiravudh and the Development of Thai Nationalism**. Honolulu: University of Hawai'i Press, 1976.
- Wyatt, David K., **The Politics of Reform in Thailand: Education in the Reign of King Chulalongkorn**. New Haven and London: Yale University Press, 1969.
- Zack, Stephen J. **Buddhist Education Under Prince Wachirayan Warorot**. Ph. D. Thesis, Cornell University, 1977.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.^๑งานพระนิพนธ์ในสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส^๒

ต่อไปเป็นการรวบรวมงานพระนิพนธ์ที่ได้รับการตีพิมพ์และถูกใช้ประกอบหลักสูตรแบบเรียนนักเรียน ชั้นตรี ชั้นโท ชั้นเอก และหลักสูตรแบบเรียนบาลี ตั้งแต่ประโยค ๑ - ๓ จนถึงประโยค ๕

หลักสูตรแบบเรียนนักเรียนชั้นตรี

๑. นวโกวาท
๒. วินัยมุข เล่ม ๑
๓. พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑
๔. พุทธประวัติ เล่ม ๑ และเล่ม ๒

หลักสูตรแบบเรียนนักเรียนชั้นโท

๑. ธรรมวิภาคปริเฉท ที่ ๒
๒. อนุปุทธประวัติ
๓. พุทธานุพุทธประวัติ
๔. สังคีติกถา
๕. วินัยมุข เล่ม ๒
๖. พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๒

^๑เรียบเรียงจาก ชื่น ขอดเศรษฐี, “พระประวัติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส” ใน สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, **ประมวลพระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประวัติศาสตร์ - โบราณคดี**, พิมพ์ในงานมหาสมณานุสรณ์ครบ ๕๐ ปี แต่วันสิ้นพระชนม์แห่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วันที่ ๑ - ๑ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔, (พระนคร: โรงพิมพ์มหาภูมิราชวิทยาลัย, ๒๕๑๔), หน้า ๓๐๓ - ๓๓๐.

^๒ในที่นี้เป็นการรวบรวมเฉพาะงานพระนิพนธ์ภาษาไทย

หลักสูตรแบบเรียนนักเรียนชั้นเอก

๑. ธรรมวิจารณ์
๒. วินัยมุข เล่ม ๓
๓. มงคลวิเสศกถา
๔. หัวใจสมถกัมมัฏฐาน
๕. วิปัสสนาสกถา
๖. สมถกัมมัฏฐาน และวิปัสสนากัมมัฏฐาน
๗. มหาสติปัฏฐานสูตร และคิริमानนทสูตร (แปล)
๘. พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๓

หลักสูตรแบบเรียนบาลี ประโยค ๔

๑. มงคลดถที่ปนี ภาค ๑ (แปลบาลีเป็นไทย)
๒. ธรรมปทฎฐกถา ภาค ๑ - ๘ (บอกสัมพันธ)

หลักสูตรแบบเรียนบาลี ประโยค ๕

๑. สมณฑปาสาทิกา ภาค ๓ (แปลบาลีเป็นไทย)
๒. ธรรมปทฎฐกถา ภาค ๑ - ๔ (แปลไทยเป็นบาลี)

หลักสูตรแบบเรียนบาลี ประโยค ๖

๑. มงคลดถที่ปนี ภาค ๒ (แปลบาลีเป็นไทย)
๒. ธรรมปทฎฐกถา ภาค ๑ - ๘ (แปลไทยเป็นบาลี)

หลักสูตรแบบเรียนบาลี ประโยค ๗

๑. สมณฑปาสาทิกา ภาค ๑ - ๒ (แปลบาลีเป็นไทย)
๒. มงคลดถที่ปนี ภาค ๑ - ๒ (แปลไทยเป็นบาลี)

หลักสูตรแบบเรียนบาลี ประโยค ๘

๑. บุรพภาค แต่งฉันทน์เป็นภาษาบาลี
๒. สมณฑปาสาทิก ภาค ๑ - ๒ (แปลไทยเป็นบาลี)

หลักสูตรแบบเรียนบาลี ประโยค ๕

๑. บุรพภาค แต่งภาษาบาลี (โดยมากใช้เทศนาในมงคลวิเสศกถา)
๒. วิสุทธิมคค ภาค ๑ - ๒ - ๓ (แปลไทยเป็นภาษาบาลี)
๓. อภิธรรมตถวิภาวินี (แปลบาลีเป็นไทย)

ประเภทพระธรรมเทศนา

๑. อัมปมาทธรรม และประวัติพระพรหมมุนี (แพ่ง) เทศนาพิเศษ ๗ เม.ย. ๒๔๔๔ ลงในหนังสือธรรมจักษุเล่ม ๗ ตอน ๘ ประจำเดือน พ.ศ. ๒๔๔๔
๒. มงคลคาถาที่ ๑๐ ลงในหนังสือธรรมจักษุ เล่ม ๒ ตอนที่ ๓ ธ.ค. ๒๔๓๘
๓. สัมภเวชนินายกถา ลงในหนังสือธรรมจักษุ เล่ม ๒ ตอนที่ ๖ มี.ค. ๒๔๓๘
๔. พุทธอุทานกถา ลงในหนังสือธรรมจักษุ เล่ม ๒๑ ตอนที่ ๑๑ ส.ค. ๒๔๖๕
๕. คุณานุสสติกา พิมพ์เมื่อ ๒ ส.ค. ๒๕๒๖
๖. สติสัมปชัญญูกถา พิมพ์เมื่อ ๒ ส.ค. ๒๔๗๐ จากหนังสือประมวลเทศนา เล่ม ๑๗ ของหอสมุดวัดบวรนิเวศวิหาร
๗. สราทธพรตเทศนา พิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ จากหนังสือประมวลเทศนา เล่ม ๑๗ ของหอสมุดวัดบวรนิเวศวิหาร
๘. มหาสมณวาทกถา พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ส.ค. ๒๔๘๕
๙. สราทธพรตเทศนา พิมพ์เมื่อวันที่ ๓ ส.ค. ๒๔๖๕
๑๐. สราทธพรตเทศนา พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ส.ค. ๒๔๘๘
๑๑. ถัมภ์ปริสธัมมกถา พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ส.ค. ๒๔๗๐
๑๒. เทวธัมมกถา พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ส.ค. ๒๔๗๒
๑๓. จมราวาสธัมมกถา พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ส.ค. ๒๔๕๕
๑๔. พระธรรมเทศนาและพระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ส.ค. ๒๔๗๕
๑๕. ปกิณณกเทศนา พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ส.ค. ๒๔๘๑
๑๖. ปกิณณกเทศนา พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ก.ย. ๒๔๖๘
๑๗. ปกิณณกเทศนา พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ก.ย. ๒๔๖๒
๑๘. พระเสขปฏิบัติทาสุตตนิทาน พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ส.ค. ๒๔๘๓
๑๙. อนาถิกจกิสุตตกถา พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ส.ค. ๒๔๘๒
๒๐. กุมภูปมกถา พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ส.ค. ๒๔๗๔
๒๑. สาราทานธรรม พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ส.ค. ๒๔๗๓

๒๒. พระมงคลวิเสศกถา พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ส.ค. ๒๔๖๐
๒๓. พระธรรมเทศนาเฉลิมพระเกียรติ พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ส.ค. ๒๔๖๐
๒๔. กัมมวิภาคกถา พิมพ์เมื่อวันที่ ๒๑ ม.ค. ๒๔๖๕
๒๕. พระกถาอนุโมทนา พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ส.ค. ๒๔๖๗
๒๖. วังสธัมมสมาทานกถา พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ส.ค. ๒๔๖๗
๒๗. สังคหวัตถุกถา พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ส.ค. ๒๔๖๑
๒๘. ปกิณณกเทศนา พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ส.ค. ๒๔๖๗
๒๙. วิเสศกถา พิมพ์เมื่อวันที่ ๖ เม.ย. ๒๔๖๘
๓๐. ทานมัยปญญกิริยาวัตถุกถาที่ ๑ จากธรรมจักษุเล่ม ๕
๓๑. รตนัตตยกถา จากธรรมจักษุเล่ม ๖
๓๒. อริยทรัพย์เทศนา จากธรรมจักษุเล่ม ๖
๓๓. หิตธัมมปฏิบัติคติกถา พิมพ์เมื่อวันที่ ๒๐ ต.ค. ๒๔๖๗
๓๔. ปุญญนิธิอนุโมทนากถา พิมพ์เมื่อวันที่ ๑ มิ.ย. ๒๔๖๔
๓๕. พุทธคุณกถา กัณฑ์ที่ ๑ จากคัมภีร์มหามกุฏเทศนา ชุดที่ ๑
๓๖. พุทธคุณกถา กัณฑ์ที่ ๒ จากคัมภีร์มหามกุฏเทศนา ชุดที่ ๒
๓๗. พุทธคุณกถา กัณฑ์ที่ ๓ จากคัมภีร์มหามกุฏเทศนา ชุดที่ ๑
๓๘. พุทธคุณกถา กัณฑ์ที่ ๔ จากคัมภีร์มหามกุฏเทศนา ชุดที่ ๑
๓๙. พุทธคุณกถา กัณฑ์ที่ ๕ จากคัมภีร์มหามกุฏเทศนา ชุดที่ ๑
๔๐. พุทธคุณกถา กัณฑ์ที่ ๖ จากคัมภีร์มหามกุฏเทศนา ชุดที่ ๑
๔๑. พุทธคุณกถา กัณฑ์ที่ ๗ จากคัมภีร์มหามกุฏเทศนา ชุดที่ ๑
๔๒. กัมมภิเสศกถา จากคัมภีร์มหามกุฏเทศนา ชุดที่ ๑
๔๓. ชราสุตตกถา จากคัมภีร์มหามกุฏเทศนา ชุดที่ ๑
๔๔. สราทธพรตเทศนา งานพระศพพระเจ้านั่งยาเธอกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์
๔๕. สราทธพรตเทศนา งานพระศพพระเจ้าวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าสิริวิวงศ์วัฒนเดช
๔๖. อภินนุจจวณกถา (ไม่ทราบวัน เดือน ปี ที่ทรงนิพนธ์)
๔๗. จตุรงค์ธัมมสมาคมกถา (ไม่ทราบวัน เดือน ปี ที่ทรงนิพนธ์)
๔๘. ธัมมนิยามตากถา (ไม่ทราบวัน เดือน ปี ที่ทรงนิพนธ์)
๔๙. มังคลรรมกถา (ไม่ทราบวัน เดือน ปี ที่ทรงนิพนธ์)
๕๐. มงคลคาถาที่ ๑ (ไม่ทราบวัน เดือน ปี ที่ทรงนิพนธ์)
๕๑. พระธรรมเทศนาปรารภสวรรคตแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๕๒. ทศพิชราชธรรมจรรยาติกถา ถวายเทศนาในการพระราชพิธีรัชดาภิเษก พ.ศ. ๒๔๓๖
๕๓. ทศพิชราชธรรมจรรยาติกถา ถวายเทศนาในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พ.ศ. ๒๔๕๓
๕๔. พระธรรมเทศนาอนุโมทนาการบำเพ็ญกุศลของประชาชน ซึ่งตรงกับวันบรมราชาภิเษกทุกดิวารแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
๕๕. พระธรรมเทศนาปรารภความเสียชีวิตของ ม.จ. อรรถพันธ์ และ ม.จ. ประพทธี
๕๖. พระธรรมเทศนาปรารภความเสียชีวิตของทหารอาสา
๕๗. ปกฉณกเทศนาในการพระราชกุศลสัตตมวารพระบรมศพพระพันปีหลวง
๕๘. สราทธพระธรรมบรรยายในการพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
๕๙. สราทธพระธรรมบรรยายในการพระบรมศพพระพันปีหลวง
๖๐. สราทธพระธรรมบรรยายในการพระศพกรมหลวงพิชณุโลกประชานาถ
๖๑. สราทธพระธรรมบรรยายในการพระศพกรมขุนศรีธรรมราชดำรงฤทธิ์
๖๒. สราทธพระธรรมบรรยายในการพระศพเจ้าฟ้าศิริภรณ์โสภณ
๖๓. สราทธพระธรรมบรรยายในการพระศพสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
๖๔. สราทธพระธรรมบรรยายในการพระศพกรมสมเด็จพระสุदारัตนราชประยูร
๖๕. สราทธพระธรรมบรรยายในการพระศพพระอรรคชายาเธอพระองค์เจ้าอุบลรัตนนารี
๖๖. สราทธพระธรรมบรรยายในการพระศพเจ้าคุณจอมมารดาเปี่ยม
๖๗. สราทธพระธรรมบรรยายในการพระศพเจ้าคุณจอมมารดาสำลี
๖๘. สราทธพระธรรมบรรยายในการพระศพเจ้าจอมมารดาเที่ยง
๖๙. พระธรรมเทศนาพระราชประวัติรัชกาลที่ ๔
๗๐. พระธรรมเทศนาแด่พระนิพนธ์เบ็ดเตล็ด พิมพ์เมื่อ ๒ ส.ค. ๒๔๗๕
๗๑. คุณานุสสติกา พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ส.ค. ๒๔๗๖

ประเภทพระโอวาทและธรรมกถา

๑. พระโอวาท เรื่องกำลัง ๔ ประการของผู้ครองเรือน พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ส.ค. ๒๔๘๘
๒. พระโอวาท (สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส) พิมพ์เมื่อวันที่ ๒ ส.ค. ๒๔๗๗
๓. พระโอวาทแก่คณะสงฆ์ผู้ใหญ่คราวเสด็จตรวจการคณะสงฆ์ พิมพ์เมื่อวันที่ ๕ ส.ค. ๒๔๖๘

๔. พระโอวาทแก่พวคนายและพลทหาร พิมพ์เมื่อวันที่ ๕ ม.ค. ๒๔๖๘
๕. พระโอวาท แก่ข้าราชการและราษฎร ๑๔ ครั้ง พิมพ์เมื่อวันที่ ๕ ม.ค. ๒๔๖๘
๖. คำถวายชัยมงคล พระมัจจุเล่ม ๕ ตอน ๑ เดือน ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๔๕
๗. หลักของผู้มุ่งก้าวหน้า พระมัจจุเล่ม ๒๕ ตอน ๕ เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๒
๘. พระคำรัสเตือนเจ้าคณะหัวเมืองเพื่อทำตนให้เป็นผู้อดทนต่อการเดินทาง แดงการณ คณะสงฆ์เล่ม ๓ ปี ๒๔๕๘
๙. พระธรรมกถา อนุโมทนาภัตตทานคราวเสด็จตรวจการคณะสงฆ์ พิมพ์เมื่อวันที่ ๕ ม.ค. ๒๔๖๘
๑๐. พระธรรมกถาประทานแก่ราษฎร พิมพ์เมื่อวันที่ ๕ ม.ค. ๒๔๖๘
๑๑. พระธรรมกถาประทานแก่พวกเงี้ยว พิมพ์เมื่อวันที่ ๕ ม.ค. ๒๔๖๘
๑๒. พระธรรมกถาประทานแก่พระสงฆ์ต่างนิกายคือ ไทยพายัพ เงี้ยว พม่า ต้องสู้ พิมพ์เมื่อวันที่ ๕ ม.ค. ๒๔๖๘
๑๓. พระธรรมกถาประทานแก่ราษฎร ๑๑ ครั้ง พิมพ์เมื่อวันที่ ๕ ม.ค. ๒๔๖๘
๑๔. พระธรรมกถาอนุโมทนาภัยของทวาย พระมัจจุเล่ม ๒ ตอน ๑ เดือน พ.ย. ๒๔๓๘
๑๕. พระธรรมกถาอนุโมทนาโชติศวัสดีบุญนิธิ พระมัจจุ เล่ม ๑๕ ตอน ๑๐ เดือน ก.ค. ๒๔๗๗
๑๖. พระธรรมกถาอนุโมทนาในงานปีของมหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๔๓๘
๑๗. พระธรรมกถาอนุโมทนาในงานปีของมหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๔๔๔
๑๘. พระธรรมกถาอนุโมทนาในงานปีของมหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๔๔๕
๑๙. พระธรรมกถาอนุโมทนาในงานปีของมหามกุฏราชวิทยาลัย ปี ๒๔๕๒
๒๐. พระธรรมกถาอนุโมทนาในการสร้างโรงเรียนนักธรรมที่กรุงเก่า ปี ๒๔๕๘
๒๑. อรรถศาสน์ เล่ม ๑ - ๒
๒๒. อนุศาสน์ที่ ๑ - ๒ - ๓
๒๓. อนุศาสน์ที่ให้แก่กองเสือป่า พิมพ์เมื่อ ๒ ส.ค. ๒๔๘๕
๒๔. อนุศาสน์ปรรกสังฆาร
๒๕. หัวใจประมวลเทศนา
๒๖. หัวใจไตรสิกขา
๒๗. ธรรมภาษิตสำหรับวิสาขบูชา ๗ ศก ทรงยกพระพุทธรูปขึ้นพรรณนามบทละศก
๒๘. สัต คือ สัต พระมัจจุเล่ม ๕ ตอน ๑ เดือน ต.ค. ๒๔๕๕
๒๙. จาโคได้แก่การให้แถบบริจาค เล่ม ๕ ตอน ๓ เดือน ธ.ค. ๒๔๔๑

๓๐. ทโม ได้แก้ความผิดทำให้เรียบร้อยเล่ม ๕ ตอน ๔ เดือน ม.ค. ๒๔๔๑
๓๑. ขันติคือความอดทน เล่ม ๕ ตอน ๔ เดือน ม.ค. ๒๔๔๑
๓๒. สามัคคี คือความพร้อมเพรียง ธรรมจักขุเล่ม ๕ ตอน ๘ เดือน พ.ค. ๒๔๔๒
๓๓. อานาปานัสสติวินิจฉัย เล่ม ๒๔ ตอน ๑๑ เดือน ส.ค. ๒๔๘๒
๓๔. ลำดับปฏิบัติกถาธรรม ๕ และวิธีทำปพพเขตพิถิ พิมพ์เมื่อปี ๒๔๔๖
๓๕. พุทธานุสสติ พิมพ์เมื่อปี ๒๔๗๕
๓๖. พระพุทธคุณ พิมพ์เมื่อปี ๒๔๖๕
๓๗. สังฆคุณ แดงการณคณะสงฆ์เล่ม ๑๓
๓๘. หนา - บางคำโคลง พิมพ์เมื่อปี ๒๔๖๕
๓๙. แฉวนธรรม พิมพ์เมื่อปี ๒๔๗๑
๔๐. พุทธมามากวิธี พิมพ์เมื่อปี ๒๔๗๑
๔๑. อุบาสกปฏิบัติ พิมพ์เมื่อปี ๒๔๗๑
๔๒. นิกายและเถรประวัติ
๔๓. รัฐประศาสน์ ปุริมภาค - ปัจฉิมภาค
๔๔. ทำเนียบบวช ธรรมจักขุเล่ม ๒๗ ตอน ๑๑ เดือน ส.ค. ๒๔๘๕
๔๕. เป็นนักร้องไริดี
๔๖. เรื่องสิมา พิมพ์เมื่อ ๑๓ ม.ค. ๒๔๕๒
๔๗. อธิบายเรื่องก่อกุศลและพระเจดีย์ทรายให้พิศดาร
๔๘. เรื่องพระมัทสนันติกเถรไปประกาศพระศาสนาที่ประเทศกัมพูชา
๔๙. นิทานสุภายิตเรื่อง "ลองอีกที"
๕๐. นิทานสุภายิตเรื่อง "ความเชื่อ"
๕๑. นิทานสุภายิตเรื่อง "นากกินปลา"
๕๒. เรื่องกรวดน้ำ ธรรมจักขุเล่ม ๑๕ เล่ม ๑ ที่ ๒ ส.ค. ๒๔๗๑
๕๓. เรื่องจัดการเล่าเรียนของชาวสยาม พิมพ์เมื่อ ๒ ส.ค. ๒๔๕๒
๕๔. แบบจัดเรื่องที่จะลงในธรรมจักขุ ธรรมจักขุเล่ม ๒ ตอน ๑๒ เดือน ก.ย. ๒๔๓๕
ระเบียบการศึกษาวัดบวรนิเวศ
๕๕. ระเบียบคำถวายพระพรในการเทศนาแก่พระราชาและพระบรมวงศานุวงศ์ ฝ่ายหน้า
ฝ่ายใน
๕๖. ระเบียบปกครองศิษย์วัดบวรนิเวศ พิมพ์เมื่อ ปี ๒๔๗๘
๕๗. ระเบียบแห่งการแสดงความเคารพของภิกษุ แดงการณคณะสงฆ์เล่ม ๓ ปี ๒๔๕๘

๕๘. ระเบียบเรื่องด้วยหนังสือสุทธิ แดงการณคณะสงฆ์ เล่ม ๓ ปี ๒๔๕๘
๕๙. ธรรมเนียมถวายพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พิมพ์เมื่อ ปี ๒๔๕๖
๖๐. วิธีบอกศักราชตามสุริยคติและขอพระบรมราชานุญาตเพื่อใช้พิมพ์ ปี ๒๔๕๖
๖๑. วิธีขนานนาม ขอพระบรมราชานุญาตเพื่อใช้พิมพ์ ปี ๒๔๕๖
๖๒. เรื่องคำจารึกที่เมืองสุโขทัย ขอพระบรมราชานุญาตเพื่อใช้พิมพ์ ปี ๒๔๕๗
๖๓. ถวายพระหัตถ์ถึงขรัวยายเสียงมา, พระคำรัสแนะนำเรื่องเล่าเรียน, องค์กรสำหรับผู้เข้าสอบ
เปรียญ, พิมพ์เมื่อ ๒ ส.ค. ๒๔๕๐
๖๔. บุรพกิจสำหรับภิกษุใหม่
๖๕. คณนาวิทยา
๖๖. มานุษยวิทยา เล่ม ๑ - ๒

ภาคผนวก ข.^๑

ลักษณะการจัดหมวดหมู่ของแต่ละปิฎก

ได้กล่าวแล้วว่า พระไตรปิฎกนั้น แบ่งออกเป็นวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก โดยลำดับ พระโบราณจารย์ฝ่ายไทยได้ใช้วิธีย่อหัวข้อสำคัญในแต่ละปิฎก เพื่อจำง่ายเป็นอักษรย่อ ในการใช้อักษรย่อนั้น วินัยปิฎกมี ๕ คำ สุตตันตปิฎก ๕ คำ อภิธรรมปิฎก ๗ คำ ดังต่อไปนี้

วินัยปิฎก

อักษรย่อในปิฎกอื่นๆ ไม่มีปัญหา คงมีปัญหาเฉพาะวินัยปิฎก คือ อา, ปา, ม, จ, ป อา = อาทิกัมม (การกระทำที่เป็นต้นบัญญัติ) หมายถึงระบการพระวินัย ตั้งแต่อาบัติปาราชิกลงมาถึงสังฆาทิเสส, ปา = ปาจิตตีย์ เป็นชื่อของอาบัติในปาฏิโมกข์ เฉพาะตั้งแต่ถัดสังฆาทิเสสลงมา ทั้งสองหัวข้อนี้เป็นการย่ออย่างจับความมากกว่าย่อตรงตามชื่อหมวดหมู่ ฉะนั้น ถ้าจะจัดตามชื่อ จึงควรเป็นดังนี้

๑. มหาวิภังค์ หรือ ภิกขุวิภังค์ ว่าด้วยศีลของภิกษุที่มาในปาฏิโมกข์ (คำว่า ปาฏิโมกข์ คือ ศีลที่เป็นใหญ่เป็นสำคัญอันจะต้องสวดทบทวนในที่ประชุมสงฆ์ทุกกึ่งเดือน)
๒. ภิกขุณีวิภังค์ ว่าด้วยศีลของนางภิกษุณี
๓. ม = มหาวิภังค์ แปลว่า วรรคใหญ่ แบ่งออกเป็นชั้นระกะ คือหมวดต่างๆ ๑๐ หมวด
๔. จ = จุลวิภังค์ แปลว่า วรรคเล็ก แบ่งออกเป็นชั้นระกะ คือหมวดต่างๆ ๑๒ หมวด
๕. ป = ปรีวาร หมายถึงหัวข้อเบ็ดเตล็ดต่างๆ เป็นการย่อหัวข้อสรุปเนื้อความ วินิจฉัยปัญหาใน ๔ เรื่องข้างต้น

แต่ความเข้าใจของชาวอังกฤษที่ตั้งสมาคมบาลีปกรณ์ขึ้นพิมพ์พระไตรปิฎกในประเทศอังกฤษ เขาแบ่งวินัยปิฎกออกเป็น ๓ ส่วน คือ

๑. สุตตวิภังค์ หมายถึงทั้งศีลของภิกษุและภิกษุณี
๒. ชั้นระกะ หมายถึงทั้งมหาวิภังค์และจุลวิภังค์
๓. ปรีวาร คือหัวข้อเบ็ดเตล็ด

^๑สุชีพ ปุณฺณานุภาพ, พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน พิมพ์ครั้งที่ ๑๖ (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๓๕.

ปัญหาเหล่านี้ ไม่ได้ทำให้เกิดการผิดพลาดหรือบกพร่องในวินัยปิฎกแต่ละประการใด ต้นฉบับก็ตรงกัน เป็นแต่การเรียกชื่อหัวข้อ หรือวิธีแบ่งหัวข้อต่างกันออกไปเท่านั้น

ในหนังสืออรรถกถาวินัย (สมันต์ปสาทิกาภาค ๑ หน้า ๑๗) พระอรรถกถาจารย์จัดหัวข้อข้อยวินัยปิฎกไว้ว่า ชื่อว่าวินัยปิฎก คือ “ปาฏิโมกข์ ๒ (ภิกขุปาฏิโมกข์ ภิกขุณีปาฏิโมกข์) วิภังค์ ๒ (มหาวิภังค์หรือภิกขุวิภังค์กับภิกขุณีวิภังค์) ชันชกะ ๒๒ (รวมทั้งในมหาวิภังค์และจุลลวักค์) และบริวาร ๑๖” เรื่องเหล่านี้คงเป็นปัญหาในการเรียกชื่อหมวดหมู่ตามเคย ถ้ารู้ความหมายแล้วจะท่องจำหัวข้อย่อๆ แบบไทยว่า อา, ปา, ม, จุ, ป ก็คงได้ประโยชน์เท่ากัน อนึ่ง ท่านผู้อ่านจะเข้าใจยิ่งขึ้นเมื่ออ่านถึงภาค ๓ อันว่าด้วยความย่อแห่งพระไตรปิฎก เพราะจะได้เห็นหัวข้อที่แบ่งออกไปเป็นหมวดหมู่รองๆ ลงไปจากหมวดใหญ่อย่างชัดเจน

สูตรต้นตปิฎก

หัวข้อย่อแห่งสูตรต้นตปิฎกมี ๕ คำ คือ ที, ม, สัจ, อัง, ขุ ดังต่อไปนี้

๑. ที = ทีฆนิกาย แปลว่า หมวดยาว หมายถึงหมวดที่รวบรวมพระสูตรขนาดยาวไว้ส่วนหนึ่งไม่ปนกับพระสูตรประเภทอื่น ในหมวดนี้มีพระสูตรรวมทั้งสิ้น ๑๔ สูตร

๒. ม = มัชฌิมนิกาย แปลว่า หมวดปานกลาง หมายถึงหมวดที่รวบรวมพระสูตรขนาดกลางไม่สั้นเกินไป ไม่ยาวเกินไปไว้ส่วนหนึ่ง ในหมวดนี้มีพระสูตรรวมทั้งสิ้น ๑๕๒ สูตร

๓. สัจ = สัจยุตตนิกาย แปลว่า หมวดประมวล คือประมวลเรื่องประเภทเดียวกันไว้เป็นหมวดหมู่เช่น เรื่องพระมหากัสสป เรียกัสสปสังยุต เรื่องอินทรีย์ (ธรรมะที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน) เรียกอินทรีสังยุต เรื่องมรรค (ข้อปฏิบัติ) เรียกมคคสังยุต ในหมวดนี้มีพระสูตรรวมทั้งสิ้น ๗,๗๖๒ สูตร^๔

๔. อัง = อังคุตตรนิกาย แปลว่า หมวดเรียงด้วยองค์ คือจัดลำดับธรรมะไว้เป็นหมวดๆ ตามลำดับตัวเลข เช่น หมวดธรรมะข้อเดียว เรียกเอกนิบาต หมวดธรรมะ ๒ ข้อ เรียกกุกนิบาต หมวดธรรมะ ๓ ข้อเรียกติกนิบาต ดังนี้เป็นต้น จนถึงหมวดธรรม ๑๐ ข้อ เรียกทสกนิบาต หมวดธรรมะเกิน ๑๐ ข้อ เรียกอติเรกทสกนิบาต ในหมวดนี้มีพระสูตรรวมทั้งสิ้น ๘,๕๕๗ สูตร

๕. ขุ = ขุททกนิกาย แปลว่า หมวดเล็กน้อย รวบรวมข้อธรรมที่ไม่จัดเข้าใน ๔ หมวดข้างต้น มารวมไว้ในหมวดทั้งหมด เมื่อจะแบ่งโดยหัวข้อใหญ่ก็มี ๑๕ เรื่อง คือ

^๔การนับจำนวนสูตรนี้กล่าวตามหลักฐานของอรรถกถา เพราะในสังยุตตนิคายและอังคุตตรนิกาย บางแห่งก็บอกชื่อสูตร บางแห่งก็ไม่บอกชื่อ ส่วนใหญ่ไม่บอกชื่อสูตร

๑. ขุททกปาฐะ แปลว่า บทสวดเล็กๆ น้อยๆ โดยมากเป็นบทสวดสั้นๆ เกี่ยวกับ พระพุทธศาสนา

๒. ธรรมบท แปลว่า บทแห่งธรรม คือธรรมภาษิตสั้นๆ ประมาณ ๓๐๐ หัวข้อ (ส่วนเรื่อง พิศดารมีท้องเรื่องประกอบปรากฏในอรรถกถา)

๓. อุทาน แปลว่า คำที่เปล่งออกมา หมายถึงคำอุทานที่เป็นธรรมภาษิต มีท้องเรื่องประกอบ เป็นเหตุปรารภในการเปล่งอุทานของพระพุทธเจ้า

๔. อิติวุตตะกะ แปลว่า “ข้อความที่ท่านกล่าวไว้แบบนี้” เป็นการอ้างอิงว่าพระพุทธเจ้าได้ ครัสข้อความไว้แบบนี้ ไม่มีเรื่องประกอบ มีแต่ที่ขึ้นต้นว่า ข้าพเจ้าได้ยินมาว่า พระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ เป็นพระอรหันต์ครัสไว้แบบนี้

๕. สุตตนิบาต แปลว่า รวบรวมพระสูตร คือรวบรวมพระสูตรเบ็ดเตล็ดต่างๆ ไว้ด้วยกัน มีชื่อ สูตรบอกกำกับไว้

๖. วิมานวัตถุ แปลว่า เรื่องของผู้ใดวิมาน แสดงเหตุที่ทำให้ผลดีตามคำบอกเล่าของผู้ ได้ผลดีนั้นๆ

๗. เปตวัตถุ แปลว่า เรื่องของเปรตหรือผู้ล่วงลับไป ที่ทำกรรมชั่วไว้

๘. เถรคาถา ภาษิตต่างๆ ของพระเถระผู้เป็นอรหันต์สาวก

๙. เถรีคาถา ภาษิตต่างๆ ของพระเถรีผู้เป็นอรหันต์สาวิกา

๑๐. ชาดก แสดงภาษิตต่างๆ เกี่ยวโยงกับคำสอนประเภทเล่านิทาน (ท้องเรื่องพิศดารมีใน อรรถกถา เช่นเดียวกับธรรมบท)

๑๑. นิทเทส แบ่งออกเป็นมหานิทเทสกับจุฬานิทเทส คือมหานิทเทสเป็นคำอธิบายพระพุทธ ภาษิตในสุตตนิบาต (หมายเลข ๕) รวม ๑๖ สูตร ส่วนจุฬานิทเทส เป็นคำอธิบายพระพุทธภาษิตใน สุตตนิบาต (หมายเลข ๕) ว่าด้วยปัญหาของมาณพ ๑๖ คน กับขัศควิชาณสูตร กล่าวกันว่าเป็นภาษิต ของพระสาริบุตรเถระเจ้า

๑๒. ปฏิสัมภิทามัคค์ แปลว่า ทางแห่งปัญญาอันแตกฉาน เป็นคำอธิบายหลักธรรมทาง พระพุทธศาสนา ซึ่งกล่าวกันว่าพระสาริบุตรเถระเจ้าได้กล่าวไว้

๑๓. อปทาน แปลว่า คำอ้างอิง เป็นประวัติส่วนตัวที่แต่ละท่านเล่าไว้ ซึ่งอาจแบ่งได้ คือเป็น อคติประวัติของพระพุทธเจ้า ของพระเถระอรหันต์สาวก ของพระเถรีอรหันต์สาวิก ส่วนที่เป็น ประวัติการทำความดีของพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น มีคำอธิบายว่า เป็นพระพุทธภาษิตครัสเล่าให้พระ อานนท์ฟัง

๑๔. พุทธวังส แปลว่า วงศ์ของพระพุทธเจ้า หลักการใหญ่เป็นการแสดงประวัติของพระพุทธเจ้าในอดีต ๒๔ องค์ รวมทั้งพระโตตมพุทธเจ้าด้วยจึงเป็น ๒๕ องค์ นอกจากนั้นมีเรื่องเบ็ดเตล็ดแทรกเล็กน้อย

๑๕. จริยาปิฎก แปลว่า คัมภีร์แสดงจริยา คือการบำเพ็ญบารมีต่างๆ ของพระพุทธเจ้า ซึ่งแบ่งหลักใหญ่ออกเป็นทาน (การให้) ศีล (การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย) และเนกขัมมะ (การออกบวช)

ข้อสังเกตท้ายสุดคัมภีร์ปิฎก

พระสุตตันตปิฎกซึ่งแบ่งออกเป็น ๕ นิกายดังกล่าวมาแล้ว คือทีมนิกายจนถึงขุททกนิกายนั้น บางครั้งพระอรธกถาจารย์กล่าวว่า ๕ นิกายนี้แหละ จะเรียกว่าประมวลได้ครบทั้งสามปิฎกก็ได้ คือถือว่านอกจากพระพุทธวจนะที่อยู่ใน ๔ นิกายข้างต้นแล้ว พระพุทธวจนะที่เหลือจัดเข้าในขุททกนิกาย คือหมวดเบ็ดเตล็ดทั้งหมด คือทั้งวินัยและอภิธรรมปิฎก จัดเข้าในขุททกนิกายทั้งสิ้น คำว่า นิกายนี้ ในที่บางแห่งใช้คำว่า อาคม แทนพระไตรปิฎกฝ่ายเถรวาทที่ปรากฏแปลในฉบับภาษาจีนชาวจีนใช้คำว่า อาคม หมายถึงรวมแทนพระไตรปิฎกของฝ่ายเถรวาท

อภิธรรมปิฎก

หัวข้อย่อแห่งอภิธรรมปิฎก มี ๗ คำ คือ สัง, วิ, ธา, ปุ, ก, ย, ป ดังต่อไปนี้

๑. สัง = สังคณี ว่าด้วยการรวมหมู่ธรรมะ คือธรรมะแม้จะมีมากเท่าไร ก็อาจรวมหรือจัดเป็นประเภทๆ ได้เพียงไม่เกิน ๗ อย่าง

๒. วิ = วิภังค์ ว่าด้วยการแยกธรรมะออกเป็นข้อๆ เช่น เป็นขั้น ๕ เป็นต้น ทั้งสังคณีและวิภังค์นี้ เทียบด้วยคำว่า สังเคราะห์ (Synthesis) และวิเคราะห์ (Analysis) ในวิทยาศาสตร์ เป็นแต่เนื้อหาในทางศาสนากับทางวิทยาศาสตร์ มุ่งไปคนละทาง คงลงกันได้หลักการว่า ควรเรียนรู้ทั้งในทางรวมกลุ่มและแยกกลุ่ม เช่น รถคันหนึ่งควรรู้ทั้งการประกอบเข้าเป็นคันรถ และการแยกส่วนต่างๆ ออกฉะนั้น

๓. ธา = ธาตุถก ว่าด้วยธาตุ คือธรรมทุกอย่าง อาจจัดเป็นประเภทได้โดย ธาตุ อย่างไร

๔. ปุ = ปุคคลบัญญัติ ว่าด้วยบัญญัติ ๖ ประการ เช่น บัญญัติขั้น บัญญัติอายตนะ จนถึงบัญญัติเรื่องบุคคล พร้อมทั้งแจกรายละเอียดเรื่องบัญญัติบุคคลต่างๆ ออกไป

๕. ก = ถาวรวัตถุ ว่าด้วยคำถาม คำตอบ หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา พระอรรรถกถาจารย์ กล่าวว่าเป็นคำถาม ๕๐๐ คำตอบ ๕๐๐ แล่ตัวมข ๕๐๐ นี้ อาจหมายถึงว่าหลายร้อย เพราะเท่าที่ นับกันดูแล้ว ได้คำถาม คำตอบ อย่างละ ๒๑๕ ข้อ

๖. ย = ยมก ว่าด้วยธรรมเป็นคู่ๆ บางทีการจัดคู่ก็มีลักษณะเป็นตรรกวิทยา ซึ่งจะได้ กล่าวถึงในภาค ๓ ข้อความแห่งพระไตรปิฎก

๗. ป = ปัญฐาน ว่าด้วยปัจจัย คือสิ่งสนับสนุน ๒๔ ประการ

เป็นอันว่า หัวใจย่อแห่งพระไตรปิฎก คือ อา ปา ม จู ป ; ทิ ม ตัง อัง ชู ; ตัง วิ ฐา ปุ ก ย ป มี รายละเอียดดังกล่าวมานี้

ลำดับชั้นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

แม้ว่าพระไตรปิฎกจะนับว่าเป็นคัมภีร์สำคัญ และเป็นหลักฐานทางพระพุทธศาสนา แต่ก็มี คัมภีร์อื่นอีกที่เกี่ยวข้องด้วย จึงควรทราบลำดับชั้นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาไว้ดังต่อไปนี้

๑. พระไตรปิฎก เป็นหลักฐานชั้น ๑ เรียกว่าบาลี

๒. คำอธิบายพระไตรปิฎก เป็นหลักฐานชั้น ๒ เรียกว่าอรรถกถา หรือวันทนา

๓. คำอธิบายอรรถกถา เป็นหลักฐานชั้น ๓ เรียกว่าฎีกา

๔. คำอธิบายฎีกา เป็นหลักฐานชั้น ๔ เรียกว่าอนุฎีกา

นอกจากนี้ยังมีคัมภีร์ที่แต่งขึ้น ว่าด้วยไวยากรณ์ภาษาบาลีฉบับต่างๆ และอธิบายศัพท์ต่างๆ เรียกรวมกันว่า สัทททวิเสส เป็นจำนวนที่เรียกกันในวงการนักศึกษาศาษาไทย ปรากฏในพงศาวดาร ฉบับพระราชหัตถเลขาว่า เมื่อทำการสังคายนา ในรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๓๑ เพื่อชำระพระไตรปิฎกนั้น ได้มีการชำระคัมภีร์สัทททวิเสสต่างๆ ด้วย โดยมีพระพุฒาจารย์เป็นแม่กอง

การจัดชั้นของบาลีอรรถกถา ก็เนื่องด้วยกาลเวลานั้นเอง พระไตรปิฎกเป็นของมีมาก่อน ก็ จัดเป็นหลักฐานชั้น ๑ คำอธิบายพระไตรปิฎกแต่งขึ้นประมาณ ๕๕๖ ปีภายหลังพุทธปรินิพพาน จึง จัดเป็นชั้น ๒ ส่วนฎีกานั้น แต่งขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๑๕๘๗ จึงนับเป็นหลักฐานชั้น ๓ อนึ่ง คัมภีร์ อนุฎีกานั้นแต่งขึ้นภายหลังฎีกาในยุคต่อๆ มา เป็นคำอธิบายฎีกาอีกต่อหนึ่ง จึงนับเป็นหลักฐานชั้น ๔

อย่างไรก็ตาม แม้พระไตรปิฎกจะเป็นหลักฐานชั้น ๑ เมื่อพิจารณาตามหลักพระพุทธานุสสติ ในกาลามสูตร ท่านก็ไม่ให้ตัดสินเกินไป ดังคำว่า มา ปิฎกสมฺปทานน ออย่าถือโดยอ้างตำรา เพราะ อาจมีผิดพลาดตกหล่นหรือบางตอนอาจเพิ่มเติมขึ้น แสดงว่าพระพุทธศาสนาสอนให้ใช้ปัญญา พิจารณาเหตุผล สอบสวนดูให้เห็นประจักษ์แก่ใจตนเอง เป็นการสอนอย่างมีน้ำใจกว้างขวางและให้

เสรีภาพแก่ผู้นับถือพระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ นอกจากนั้นยังเป็นการยืนยันให้นำไปประพฤติปฏิบัติ เพื่อได้ประจักษ์ผลนั้นๆ ด้วยตนเอง แม้จะมีพระพุทธรูปภาคีเตือนไว้มิให้คิดตำราจนเกินไป แต่ก็จำเป็นต้องรักษาคำราไว้ เพื่อเป็นแนวทางแห่งการศึกษา เพราะถ้าไม่มีตำราเลยจะยิ่งซ้ำร้าย เพราะจะไม่มีแนวทางให้รู้จักพระพุทธศาสนาเลย ฉะนั้น การศึกษาให้รู้และเข้าใจในพระไตรปิฎก จึงเป็นลำดับแรก เรียกว่า ปริยัติ การลงมือกระทำตามโดยควรแก่จริตอัธยาศัย เรียกว่า ปฏิบัติ การได้รับผลแห่งการปฏิบัตินั้นๆ เรียกว่า ปฏิเวธ

คำอธิบายพระไตรปิฎกอย่างย่อๆ ของพระอรธกถาจารย์

ท่านผู้อ่านได้ทราบแล้วว่า คำอธิบายพระไตรปิฎก เรียกว่า อรรถกถา จึงควรทราบต่อไปว่า ท่านผู้แต่งตำราอรรถกถานั้น เรียกว่า พระอรธกถาจารย์ เฉพาะคำว่า พระไตรปิฎกนี้ มีคำอธิบายย่อๆ ของพระอรธกถาจารย์ได้ ดังจะนำมากล่าวต่อไปนี้

๑.

๑. วินัยปิฎก เป็น อาณาเทศนา คือการแสดงธรรมในลักษณะตั้งเป็นข้อบังคับโดยส่วนใหญ่
 ๒. สุตตันตปิฎก เป็น โวหารเทศนา คือการแสดงธรรมยกย้ายตำนานไว้ให้เหมาะแก่จริตอัธยาศัยของผู้ฟัง
 ๓. อภิธัมมปิฎก เป็น ปรมัตถเทศนา คือการแสดงธรรมเจาะจงเฉพาะประโยชน์อย่างยิ่ง ซึ่งเป็นธรรมะชั้นสูงไม่เกี่ยวข้องกับท้องเรื่องหรือโวหาร

๒.

๑. วินัยปิฎก เป็น ขลาปราชสาสนะ คือการสอนตามความผิด หรือโทษชนิดต่างๆ ที่พึงเว้น
 ๒. สุตตันตปิฎก เป็น ขลานุโลมสาสนะ คือการสอนโดยอนุโลมแก่จริตอัธยาศัยของผู้ฟัง ซึ่งมีต่างๆ กัน
 ๓. อภิธัมมปิฎก เป็น ขลาธัมมสาสนะ คือการสอนตามเนื้อหาแท้ๆ ของธรรมะ

๓.

๑. วินัยปิฎก เป็น สังวราสังวรกถา คือถ้อยคำที่ว่าด้วยความสำรวมและไม่สำรวม
 ๒. สุตตันตปิฎก เป็น ทิฎฐิวินิเวฐนกถา คือถ้อยคำที่สอนให้ผ่อนคลาย ทิฎฐิ คือความเห็นผิด
 ๓. อภิธัมมปิฎก เป็น นามรูปปริจเฉทกถา คือถ้อยคำที่สอนให้กำหนดคนามแลรูป คือร่างกายและจิตใจ

๔.

๑. วินัยปิฎก เป็น อริสัถศึกษา คือข้อศึกษาเกี่ยวกับอริสัถ คือศีลชั้นสูง ๒. สุตตันตปิฎก เป็น อริจิตตศึกษา คือข้อศึกษาเกี่ยวกับสมาธิชั้นสูง ๓. อภิธัมมปิฎก เป็น อธิปัญญาศึกษา คือข้อศึกษาเกี่ยวกับปัญญาชั้นสูง

๕.

๑. วินัยปิฎก เป็น วัตติกมปทาน คือเครื่องละกิเลสอย่างหยาบ ที่เป็นเหตุให้ดวงละเมิดศีล ๒. สุตตันตปิฎก เป็น ปริยฐานปทาน คือเครื่องละกิเลสอย่างกลางอันรุดริงจิต ได้แก่นิวรรณ์คือ กิเลส อันกั้นจิตมิให้เป็นสมาธิ ๓. อภิธัมมปิฎก เป็น อนุสยปทาน คือเครื่องละกิเลสอย่างละเอียด อันได้แก่กิเลสที่นอนอยู่ในสันดาน เหมือนตะกอนนอนก้นคุ่ม ไม่มีอะไรมากวนก็ไม่แสดงตัว ออกมา นอกจากนั้นยังได้อธิบายโดยใช้ศัพท์ ปทาน ในรูปอื่นอีก ซึ่งเห็นว่าเท่าที่นำมากล่าวนี้ พอแล้ว จึงไม่นำมากล่าวทั้งหมด

ข้าพเจ้าได้นำคำอธิบายย่อๆ ของพระอรรถกถาจารย์มากล่าวไว้ในที่นี้ เพื่อเป็นแนวพิจารณาของท่านผู้อ่าน ต่อไปนี้ขอท่านได้โปรดอ่านเอกสารทางประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการชำระ การจารึก และการพิมพ์พระไตรปิฎกในประเทศไทย กับทั้งข้อความนำรู้จากพระไตรปิฎกและความย่อแห่งพระไตรปิฎก อันปรากฏในภาค ๒ ภาค ๓ และภาค ๔ โดยลำดับ

ภาคผนวก ก.^๕

อนุสาสนีที่ได้ให้แก่กองเสือป่า
ในวันธื่อน้ำเข้ากอง ที่ ๖ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๓๐

ขอท่านทั้งหลายจงฟังคำอาตมา

อันสิ่งที่เป็นรูปธรรมเห็นปรากฏอยู่ในโลกทุกอย่าง ที่สุดจนไม้ โลหะ และศิลา ล้วนเกิดขึ้นแต่ของเล็ก ๆ ควบคู่กันเข้า และมีแรงสมานกันในตัวเองคumiไว้มิให้กระจัดกระจาย. จักชี้ตัวอย่างให้เห็นง่ายในสิ่งที่เกี่ยวข้องอยู่ เช่น ร่างกายและเรือ. ชาติทั้งหลายประชุมกันเข้าเป็นอวัยวะนั้นๆ และอวัยวะนั้นๆ รวมกันเข้าเป็นร่างกาย. อวัยวะทั้งหลายนั้น ต่างมีหน้าที่ทำธุระ เพื่อบำรุงกายให้เป็นไปสะดวก ความสามัคคีของอวัยวะเหล่านั้นเป็นกำลังยังร่างกายให้ตั้งอยู่ด้วยดี. ถ้าขาดความสามัคคีเช่นนั้น ร่างกายก็ไม่เป็นไปสะดวก อาจถึงวิบัติก็ได้. อีกอย่างหนึ่ง คนทั้งหลายเดินทางไปในเรื่องลำเดียวกัน ย่อมมีสุขทุกข์และสมบัติวิบัติเป็นอันเดียวกัน โดยฐานที่เกี่ยวกับเรือลำเดียวกัน ถ้าจะเกิดภัยอันตรายอันใดอันหนึ่ง ตั้งแต่อดอยากถูกคลื่นลมจนถึงเรือล่มจมเป็นที่สุด, เขาทั้งหลายก็ถูกร่วมกัน, ถ้าจะได้รับความสุขสบาย ตั้งแต่ไม่อัดคักขัดสน คลื่นลมเรียบ เดินทางสะดวกจนลุกทำขึ้น โดยเกษมเป็นที่สุด, เขาทั้งหลายก็ได้ร่วมกัน. ความพริ้วพร้อมกันทำหน้าที่ของคนแห่งคนในเรือ เป็นกำลังแห่งความสวัสดิการการเดินทาง. แม้ชุมนุมชนผู้อยู่เป็นปึกแผ่นแน่นหนาและเกิดสืบพืชพันธุ์มา อันเรียกว่าชาติ ก็เป็นดุจกัน มีสุขทุกข์และสมบัติวิบัติเนื่องด้วยกัน โดยฐานที่เกี่ยวกับชาติ ถ้าเกิดกลางกลางใน หรือศัตรูภายนอกมาข้ายี้, ป้องกันไว้ไม่อยู่ ก็ย่อมถึงความพิบัติร่วมกัน, ถ้าสามารถป้องกันไว้ได้ ก็รอดด้วยกัน. อีกฝ่ายหนึ่ง ถ้าช่วยกันทำนุบำรุง ความเจริญสมบูรณ์ก็ย่อมมีทั่วถึงกัน. ความสามัคคีร่วมใจกันย่อมเป็นกำลังแห่งความตั้งยังยืนแห่งชาติ. ถ้าขาดความสามัคคี, ชาติก็มีแต่จะเสื่อมทรามจนถึงความพินาศก็อาจเป็นได้. แมลงผึ้งแม้เป็นสัตว์ตัวน้อย ก็ควรเป็นอุทาหรณ์ของมนุษย์ ในการป้องกันและบำรุงฝูงของมัน. เหตุดังนั้น ท่านทั้งหลายควรถือชาติเป็นสำคัญยิ่งกว่าตน แม้คนผู้หนึ่งๆ เป็นเพียงแต่กระตักแห่งชาติ แต่รวมกันเข้ามาก ๆ ก็อาจทำให้เสื่อมหรือเจริญได้อยู่ จึงควรช่วยกันอุดหนุนชาติของตนไว้ เพื่อทรงความเป็นไทยสมชื่อ ไม่ควรรักชีวิตของตนยิ่งกว่ารักชาติ

^๕ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, อนุสาสนี ที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ประทานแก่กองเสือป่า ในวันธื่อน้ำเข้ากอง ที่ ๖ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๓๐ พิมพ์ขึ้นโดยพระบรมราชโองการเพื่อจำแนกแก่สมาชิกกองเสือป่า, (พระนคร: โรงพิมพ์สามมิตร, ม. ป. พ.).

เพราะชีวิตของบุคคลเป็นแต่กระศึกอันหนึ่ง แล้วก็จะดับไป, แม้จะถือว่ายังจะสืบวงศ์ไปได้ ก็ไม่
 ยั่งยืนอยู่ได้เหมือนชาติ จึงควรถนอมชาติให้มากกว่า.

และชาตินั้น จำต้องมีหัวหน้าผู้ชักนำให้ดำเนินการ ไปในกิจการ เหมือนร่างกายและเรือที่
 กล่าวเปรียบไว้ข้างต้น. ร่างกายก็ย่อมมีใจเป็นผู้ชักนำ เรือก็ย่อมมีนายเรือเป็นผู้บัญชาการหัวหน้านี
 แล เรียกว่าพระราชหรือพระเจ้าแผ่นดิน. ชาติที่ขาดหัวหน้า ย่อมเป็นเหมือนร่างกายที่ปราศจากจิต
 และดุจเรืออันหาผู้บัญชาการมิได้ ย่อมตั้งอยู่ไม่ได้. พระเจ้าแผ่นดินที่ดี ย่อมเป็นสง่าของชาติ ทำให้มี
 อำนาจเป็นที่นับถือและยำเกรงของชาติอื่น. ผู้ถือชาติเป็นสำคัญ ควรถือพระเจ้าแผ่นดินเป็นสำคัญ
 ด้วยเหมือนกัน และควรปลงใจกระทำตามพระราชบัญชา ด้วยความสวามิภักดิ์. มดแม้เป็นสัตว์ตัว
 น้อย ก็ยังควรเป็นอุทานาหารณ์ของหมู่มนุษย์ในการร่วมฉันทะและกระทำตามหัวหน้าของมัน. เพราะ
 เหตุดังนั้น ท่านทั้งหลายผู้เป็นพสกนิกรควรมีความสวามิภักดิ์ในสมเด็จพระบรมบพิตรพระราช
 สมภารเจ้า ผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินของตน ตั้งใจรับราชการฉลองพระเดชพระคุณ โดยเต็มกำลัง เคารพ
 เชื่อฟังพระราชโองการ ไม่พึงเห็นประโยชน์ตนเป็นใหญ่กว่า เมื่อถึงเวลา แม้ชีวิตก็ไม่พึงคิดเสียดาย.
 อีกฝ่ายหนึ่งสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ย่อมเป็นเหมือนศีรษะของ
 ชาติ พวกพสกนิกรเหมือนอวัยวะอันเหลือมือและเท้าเป็นต้น, อวัยวะอื่นมาวิกลเสียดาย ผลอันร้าย
 ก็พลอยมีถึงศีรษะด้วย, จึงควรทรงสำคัญเห็นประโยชน์ของพสกนิกรเป็นเช่นเดียวกับประโยชน์
 แห่งพระองค์. อนึ่ง พระองค์เป็นนายคนผู้นำชนทั้งหลายในกิจการ เป็นเหมือนใจอันครองกาย และ
 นายเรือผู้บัญชาการเดินเรือ, ถ้าใจปราศจากสติสัมปชัญญะ ก็อาจนำกายให้ประพฤติดิถีทาง, นายเรือ
 เลินเล่อก็อาจพาเรือไปอับปางให้เสียชีวิตของคนทั้งหลาย. พระเจ้าแผ่นดินก็เหมือนกัน อาจนำ
 ประชากรราษฎรให้ได้สุขหรือทุกข์ เหตุพระราชจรรยา จึงควรทรงพระราชดำริและอำนาจพระราช
 กรณียะโดยรอบคอบ ให้สมแก่เป็นที่วางใจของเขาทั้งหลาย.

และหมู่นั้น แม้ไม่ได้พระเจ้าแผ่นดินเป็นหัวหน้าเช่นนั้นแล้ว ก็ยังควรมีคุณธรรมคุ้มครอง
 รักษา. จงเห็นแต่เพียงตระกูลก่อนเกิด ตระกูลที่จำริญขึ้นได้ก็ดี ที่รุ่งเรืองอยู่ก็ดี ย่อมมีคุณธรรม
 คุ้มครองรักษา. ตั้งแต่ได้รับความฝึกหัดอันดีเป็นต้นไป, ถ้าไร้คุณธรรม, ย่อมตกต่ำหรือตั้งอยู่ไม่ได้
 ที่เดียว. ชาติก็เป็นเหมือนกัน ที่บริบูรณ์ด้วยคุณธรรม ย่อมจำริญ ที่ไร้คุณธรรม ย่อมตกต่ำเลวทราม
 ย่อมถึงความพินาศเป็นที่สุด. จงเห็นตัวอย่างในดินแดนที่พวกคนขาวไปตั้ง, ชาติเจ้าของถิ่นเดิม ย่อม
 ร่อยหรอไปทุกที จนสาบสูญไปในที่สุด, ถึงยังตั้งอยู่ได้ก็ตกอยู่ในอำนาจของชาติอื่น. เมื่อกล่าวถึง
 คุณธรรม ก็ต้องยกศาสนาขึ้นเป็นใหญ่. แต่ชนผู้ไม่ได้สนใจในทางศาสนา จะพึงเห็นไปว่า ศาสนา
 นั้นเป็นคำสอนที่บัญญัติขึ้นในใจคนผู้เขลา สำหรับล่อหรือขู่คนให้กระทำตามประสงค์, มากายหลัง
 ย่อมเป็นสิ่งกีดขวางแก่ความเป็นไปสะดวกของคนทั้งหลาย, ถ้าเข้าใจดังนี้ ก็เหมือนเห็นผู้ใหญ่ผู้ทำ
 ประโยชน์ให้ในคราวหนึ่งแต่ล่วงสมยามมาแล้วว่าอยู่ที่เกิด เป็นความเข้าใจมิชอบ. คนผู้ไม่รู้จักเลือกถือ

สาระแห่งศาสนา มั้วจะกระทำให้ได้ดังบัญญัติและกิจวัตรที่ว่าไว้ แต่ขัดต่อกาละและเทศะของคน หรือกระทำไม่เหมาะแก่ภูมิของคน เช่นเป็นคฤหัสถ์แต่จะประพฤติให้เหมือนพระ เช่นนี้ย่อมไม่ได้ประโยชน์อยู่เอง. ไม่เฉพาะศาสนา ถึงการงานอื่นๆ ก็เหมือนกัน กระทำไม่เหมาะแก่กาละเทศะและภูมิของคน แม้เป็นการงานที่ชอบที่คนพอใจ ก็หาได้ผลอันดีไม่. หัวใจแห่งศาสนานั้น ก็คือความใคร่จะประพฤติในทางที่ชอบ ซึ่งตนเห็นว่าเป็นถูก แม้ถ้าประพฤติดังนั้น จะไม่เกิดผลงามภายนอก หรือซ้ำกลับจะได้ทุกข์ร้อน ก็กล้าทนประพฤติได้, และความไม่พอใจจะประพฤติในทางที่ผิด ผิดความรู้สึกของคน แม้ถ้าไม่กระทำดังนั้น ภัยอันตรายจะมีแก่ตน ก็กล้าทนได้. น้ำใจเช่นนี้ บุคคลให้สมัครประพฤติความดียิ่งขึ้นเสมอไป. เหตุดังนั้น ท่านทั้งหลายจึงควรเคารพในพระศาสนา แต่ควรรู้จักเลือกสาระประพฤติให้เหมาะแก่กาละเทศะและภูมิของคน.

ท่านทั้งหลายคงดำริเห็นข้อความที่กล่าวมา กว้างขวางลึกซึ้งหรือแต่โดยเอกเทศตามสติปัญญาของคน จึงเข้าสมาคมกันเป็นกองพลสมัครอันมีนามว่า กองเสือป่า และปฏิญญาว่าจะรักษาชาติและพระพุทธศาสนา, ที่เป็นเหล่าพสก จะซื่อสัตย์สวามิภักดิ์ในพระเจ้าแผ่นดินของตน, และสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า จะทรงชื่อตรงและอภิบาลเหล่าชนผู้เป็นพสกคฤกษ์กัน เช่นนี้ จักว่าเป็นความดีหนักหนา. ท่านทั้งหลายควรคงอยู่ในความตั้งปฏิญญาของตนเสมอไป. ความตั้งนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาของเราทั้งหลายทรงสรรเสริญไว้หลายประการคือ ความตั้งเป็นยอดของรสทั้งหลาย คนผู้รักษาตั้งยอมได้ส่วยความอับใจว่าคนประพฤติสมควร ซึ่งเรียกว่าธรรมปิติ ย่อมได้ความชื่นบานยิ่งกว่าเสพรสทั้งหลายอื่น. คนผู้รักษาตั้งยอมได้เกียรติยศ มีผู้สรรเสริญ. ความตั้งเป็นคุณที่ไม่ตาย ถึงชีวิตดับไปแล้ว ชื่อเสียงยังคงอยู่. ความตั้งยอมเป็นคุณสำคัญของชนทั้งหลายผู้นับเนื่องในชุมนุม, ถ้าขาดความตั้งเสียแล้วชุมนุมก็ตั้งอยู่ไม่ได้. นอกจากนี้ ควรมีความชื่อตรงในกันและกัน เฉพาะบุคคล มีคำนิพนธ์สรรเสริญความชื่อตรงว่า ชนผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร ย่อมคลาดแคล้วจากภัยอันตราย หากคนทำร้ายมิได้ จะไปข้างไหนย่อมไม่คอยยาก มีผู้ต้อนรับทั่วทิศ เข้าที่ประชุม ก็ยอมได้ความยินดีมีคนนับถือ, ที่เป็นคนสามัญ เลี้ยงปลุสสัตว์ๆ ก็ยอมเกิดมากหลาย ทำนาก็ยอมได้ผลดี, ที่อยู่ในชั้นสูง ย่อมเป็นที่เคารพนับถือและเป็นที่พึ่งของคนทั้งหลาย, ตกว่าเป็นคนมีสิริๆ ไม่ละทิ้งเสีย มีความเจริญรุ่งเรืองเป็นเบื้องหน้า ขอชนกล่าวว่า ความตั้งเป็นคู่กับชีวิต ไร้ความตั้ง ชีวิตก็ไม่มีผล มีธรรมภาษิตสอนไว้ว่า พึงสละทรัพย์เพื่อรักษาอวัยวะแห่งร่างกายที่สำคัญไว้ ถึงอวัยวะก็พึงยอมสละ เพื่อรักษาชีวิตไว้ทั้งทรัพย์ ทั้งอวัยวะแม้ทั้งชีวิตด้วยก็พึงยอมสละทั้งนั้น เมื่อระลึกถึงธรรม, นี่เป็นคำสอนอันชอบ ที่ท่านทั้งหลายควรใส่ใจ.

ขออานุภาพพระไครรัตนะ คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จงคุ้มครองท่านทั้งหลาย ผู้เข้าสมาคมเป็นกองพลสมัคร อันได้นามว่ากองเสือป่านี้ ให้สามัคคีปรักพร้อมร่วมน้ำใจเดียวกัน ตั้งมั่นยึดไป คลาดแคล้วจากภัยอันตรายทุกประการ เจริญด้วยบวรด้วยเดชด้วยศรี มีสมาชิกเข้ามา

เป็นที่เกรงขามของศัตรูหมู່ร้าย เป็นที่นิยมชมชื่นของคนทั้งหลาย ยังประโยชน์ที่มุ่งหมายให้สำเร็จ เป็นอันดี. ขออำนาจพร 4 แก่ท่านทั้งหลายเฉพาะบุคคล จงมีอายุยืน ปราศจากโรค มีความสุขกาย สบายจิต มีกำลังกายกำลังความคิด สามารถเข้ากองกระทำประโยชน์ให้สำเร็จได้สมหวัง. ขอสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ตั้งอยู่ในที่เป็นประธาน จงเสด็จสถิตสำราญในสิริราชสมบัติยืนยาว เพื่อจะได้ทรงปกครองกองเสื่อป่านี้ให้ถึงความเจริญไปพลุลย์มั่นคงขอพรทั้งปวงจงประสิทธิ์แก่กอง และบุคคลทุกประการเทอญ.

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นายปฐม ตาคะนันท์ เกิดวันจันทร์ที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง พ.ศ. ๒๕๔๒ เข้าศึกษาต่อที่ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๔๖